

<https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en>

Research on Mystical Literature

E-ISSN: 2476-3292

Document Type: Research Paper

Vol. 20, Issue 1, No.56, 2026, pp. 167-189

Received: 19/03/2025

Accepted: 07/01/2026

Examining the Performance of Generative AI in Translating Classical Persian Mystical Texts into English

S. Hossein Arjani *

Assistant Professor, Department of Translation Studies, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
arjani@atu.ac.ir

Abstract

Classical Persian mystical texts constitute a significant part of Iran's cultural and literary heritage, and translating these works into other languages is important from various perspectives. Nevertheless, the translation of such texts entails numerous challenges arising from their enigmatic nature, linguistic complexity, specialized mystical terminology, and distinctive literary style—all of which make it difficult to convey them within a different linguistic and cultural context. In the present study, the author set out to examine the potential of generative artificial intelligence in translating these texts. To this end, we selected three excerpts from *Asrār al-Tawhīd*, *Kashf al-Mahjūb*, and *Miṣbāḥ al-Hidāyah* and translated them into English using ChatGPT and Gemini in two phases: the first with a simple translation prompt and the second with a refined prompt (prompt engineering). The results from both phases indicated that these tools demonstrate a noteworthy capacity to identify the tone, style, and genre of the texts and, based on an analysis of the source text, can produce appropriate and functional translations for a general English-speaking audience in minimal time. However, certain deficiencies in their performance underscore the continued necessity of human review and editing.

Keywords: Classical Persian Mystical Texts; Machine Translation; Generative Artificial Intelligence (Gen AI); Prompt Engineering; Translation Quality.

Introduction

Classical Persian mystical texts constitute a vital part of Iran's cultural and literary heritage, reflecting complex dimensions of Islamic-Iranian thought. Characterized by enigmatic registers, dense semantic layering, and frequent Arabic–Persian code-mixing, these works pose significant challenges for translation. While translating these texts is essential for internationalizing Persian mysticism and facilitating comparative studies, the process is fraught with linguistic and interpretative difficulties. Recent advancements in generative artificial intelligence (GenAI) offer new possibilities for handling such complex texts, promising speed, scalability, and the ability to

* Corresponding author

Arjani, S. H. (2026). Examining the Performance of Generative AI in Translating Classical Persian Mystical Texts into English. *Research on Mystical Literature*, 20(1): 167-189.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

10.22108/jpll.2026.143812.1908

learn from large corpora. However, the capacity of these tools to capture cultural subtleties and stylistic nuances remains debated. This study investigates the potential of GenAI in translating classical Persian mystical texts into English. Specifically, it seeks to answer the following two research questions:

1. Do generative AI tools perform adequately in translating Persian mystical texts into English? What are their strengths and weaknesses?
2. Does the use of a structured prompt (a more detailed and targeted instruction) improve the quality of these translations?

Review of Literature

Scholarship on translating Persian mystical texts highlights the unique linguistic and stylistic singularities that complicate the transfer of meaning. Researchers note that these texts often involve polysemy, purposeful ambiguity, and historically shifting meanings of Qur'anic and technical terms (Madani et al., 2020). Emami (1990) identifies challenges such as lexical ambiguity and phonetic devices, suggesting that certain elements inevitably resist translation. Theoretical frameworks often emphasize the "untranslatability" of mystical experiences; Wilson (2018) argues that translation involves a dual process where the mystic first translates an ineffable experience into language, and the translator then renders that into another language. Consequently, scholars such as Pokorn (2005) stress the necessity of a shared worldview between the translator and the author to avoid semantic distortion.

Parallel to these linguistic discussions is the rapid evolution of machine translation (MT). The field has progressed from rule-based and statistical MT to neural MT (NMT), which offers more fluent outputs (Koehn, 2020). Recently, the emergence of Large Language Models (LLMs) and GenAI has marked a significant shift. Unlike previous models, GenAI utilizes prompt engineering to optimize outputs, allowing for more context-aware interactions (Knoth et al., 2024). Despite these advancements, limitations persist regarding cultural nuance and the need for human oversight (Yang, 2023). While previous studies have focused on the linguistic hurdles of mystical texts or the technical development of MT, there is a notable lack of systematic research bridging these fields. This study addresses that gap by evaluating GenAI's capacity to handle the specific demands of Persian mystical prose.

Methodology

We studied three excerpts drawn from canonical Persian mystical works. We initially sampled a broader set of canonical works but, for space and analytic depth, focus on three excerpts: 1) an opening passage from the preface of *Asrār al-Tawhīd* (on praise, creation, Adam, and prophetic mission); 2) a section from the "Chapter on Poverty" (*bāb al-faqr*) in *Kashf al-Mahjūb* (on the moral/spiritual status of poverty vs. wealth); and 3) a portion from the chapter "On Annihilation and Subsistence" (*fanā' and baqā'*) in *Miṣbāḥ al-Hidāyah*.

Data were prepared by OCR (Google Docs OCR), corrected against authoritative printed editions, and then submitted to two GenAI systems in two independent phases. Phase 1 used a minimal instruction ("Translate this text to English"), while Phase 2 used a detailed prompt engineered to request preservation of literariness, formality, original structure, and transcription (transliteration) for culture-bound terms. The ChatGPT runs used the GPT-4o model in a temporary session; the Gemini runs used Gemini 2.0 Flash. Output texts (12 translations in total: 3 excerpts × 2 tools × 2 prompt regimes) were captured and archived for analysis.

For evaluation, the study draws on Reiss's Translation Quality Assessment (TQA) approach (Reiss, 2000). In summary, Reiss's framework classifies texts by primary communicative function (informative, expressive/aesthetic, and operative/persuasive) and assesses translation quality along non-subjective criteria such as semantic adequacy (transfer of content), lexical adequacy (lexical choices and register), grammatical correctness, and stylistic equivalence (register, period features, genre). Here we frame the mystical excerpts primarily as expressive (aesthetic) with secondary informative functions, and evaluate the AI translations against the target function (i.e., producing a target text that approximates the source's expressive role). Inter-rater internal reliability was controlled by conducting independent repeat analyses (intra-evaluator reliability checks).

Results

The results are presented in two clearly separated phases that mirror the experimental design.

Phase 1 — Simple Prompt ("Translate this text to English")

Under the minimal instruction both ChatGPT and Gemini reliably identified genre, registered Qur'anic and Arabic insertions, and produced generally readable English renderings suitable for a general audience. Strengths included correct recognition and transliteration of proper names (e.g., Adam, Muhammad, Mecca, Taif), detection of Qur'anic quotations, and generally consistent grammars. Typical weaknesses included (a) structural simplification—long Persian sentences were frequently split into several shorter English sentences, producing a different rhythm and diminishing rhetorical density; (b) occasional semantic omissions or distortions (some

content words omitted or rendered with non-equivalent senses); (c) tendency to normalize or choose broader/simpler lexical equivalents (loss of some formal or archaic flavor); (d) occasional unsolicited additions (Gemini sometimes prefaced translations with a short explanatory intro or appended bulleted observations); and (e) variable handling of gender and pronouns (use of singular “they” for unspecified agents).

Quantitative comparisons of sentence- and word-level metrics show that AI translations contained substantially more tokens and more long (>8-letter) words than the Persian originals, and average sentence length decreased (i.e., more sentences of shorter length), indicating structural simplification with increased lexical explicitness. These patterns were stronger in ChatGPT outputs.

Table 1. Summary of Strengths and Weaknesses of ChatGPT and Gemini in Translating Persian Mystical Texts Using Simple Prompts (Phase 1)

General Strengths	<ul style="list-style-type: none"> • Broad accessibility and (free) availability to users. • High processing speed and fast response delivery. • Ability to provide additional services such as interpretation and explanatory notes. • Multilingual interaction and operation on multilingual inputs. • Customizability via prompt engineering. • Ongoing updates that improve performance.
General Weaknesses	<ul style="list-style-type: none"> • Some access restrictions for Iranian users. • Limits on file upload size in free versions. • Loss of original visual formatting in plain-text output. • Usage limits per day for advanced models in free tiers. • Concerns about confidentiality of input data. • Output variability over time (lack of absolute consistency).
Strengths in Translating Mystical Texts	<ul style="list-style-type: none"> • Accurate detection of mixed Persian–Arabic texts. • Correct identification of genre, register, and rhetorical features. • Detection and correct handling of Qur’anic phrasing (even when unmarked). • Recognition of proper names and correct transliteration. • Recognition of mystical/culture-bound terms and provision of transliteration (more frequent in ChatGPT). • Few gross semantic errors (but more in Gemini than ChatGPT). • Grammatically correct target text. • General consistency in chosen equivalents for repeated source words.
Weaknesses in Translating Mystical Texts	<ul style="list-style-type: none"> • Unsolicited additions or explanatory inserts (more frequent in Gemini). • Occasional over-interpretation or structural re-framing (sometimes omitting parts—more in ChatGPT). • Tendency to use singular-they or gender-neutral constructions for unspecified persons. • Tendency to aggregate near-synonymous source words and simplify repetitive plurals/adjuncts (more in ChatGPT). • Difficulties with novel lexical compounds requiring deep contextual analysis. • Problems resolving some structural ambiguities. • Preference for more general/simpler equivalents. • Failure to convey phonetic/formal relationships among cognate source words (loss of phonetic artistry). • Tendency to domesticate cultural features (more in Gemini). • Structural simplification and changed rhythm due to sentence splitting (stronger in ChatGPT). • Insertion of connective words (cohesive devices) that make the English read more explicitly (more in ChatGPT).

Phase 2 —Prompt Engineering (Detailed Instruction to Preserve Literariness and Structure)

The detailed prompt explicitly asked the systems to preserve formality and poetic-prose features, retain source structure where possible, and provide transliterations for culture-bound terms. Results show measurable improvements on some counts: many of the Phase-1 semantic omissions and several gross errors were corrected; transliteration of key terms increased (especially in ChatGPT); both systems showed greater fidelity to the source word order and conjunction patterns in several passages; and Gemini stopped appending unsolicited introductions in the second phase. However, several persistent issues remained: the English stylistic register did not become markedly more archaic or period-appropriate; sentence splitting remained frequent (the target text still contained more sentences and overall more lexical material than the Persian source); sporadic new errors

(e.g., insertion of words not present in the source) appeared; and the systems' behavior remained partly inconsistent across excerpts even under the same engineered prompt. Statistical tests reported in the manuscript indicate that while prompt engineering improved certain categorical error types (semantic omissions, transliteration compliance), it did not eliminate overall structural simplification or differences in lexical density relative to the source.

Table 2. Effects of Using a More Detailed Translation Prompt for Persian Mystical Texts

Positive Impacts	<ul style="list-style-type: none"> • Correction of many serious translation errors observed in Phase 1 (increased accuracy). • Greater adherence to the structure and stylistic sequencing of Persian prose. • Improved rendering of conjunctive constructions and divine epithets. • Removal of intrusive prefaces/appendices in Gemini's outputs. • Increased compliance with the instruction to add transliteration for key terms (especially in ChatGPT). • Attention to formal/phonetic features in transliteration (per instruction). • Use of masculine pronouns instead of gender-neutral plural as directed.
Negative Impacts / No Effect	<ul style="list-style-type: none"> • Persistent automated reformatting and layout behavior that the prompt did not halt. • Little substantive change in the English register (formality/poetic diction remained limited). • Some new translation errors introduced relative to Phase 1. • Occasional rule-breaking behaviors (e.g., adding source-language words that were not present). • Inconsistent model behavior across excerpts (e.g., inserting Persian script alongside transliteration in one ChatGPT output). • Continued sentence splitting and lexical expansion in the target text.

Comparative metrics indicate that AI translations consistently contained more tokens, more long words (>8 characters), and more sentences than source passages; average word length in characters also increased. These patterns indicate a shift toward explicitness and lexical expansion in English renderings compared with the compact, syntactically dense Persian originals. The detailed prompt added further transliterations and marginally increased token counts (because transliterations were included parenthetically), but did not reverse structural simplification.

In conclusion, modern generative AI, represented here by ChatGPT (GPT-4o) and Gemini (2.0 Flash), has a substantial and practical capacity for producing initial, usable English renderings of Classical Persian mystical prose. Both systems demonstrated reliable genre and named-entity recognition, competent handling of mixed Persian–Arabic input, and generally grammatical target output. However, important caveats remain. First, GenAI tends to domesticate style, increase explicitness, and disrupt the source rhetorical rhythm by breaking long Persian sentences into multiple shorter English sentences; second, certain contextually dense compounds, phonostylistic relationships, and deeply culture-bound senses are only partially captured or are simplified; third, models sometimes supply unsolicited editorial material or make inconsistent lexical choices across repeated items.

Prompt engineering mitigates many outright errors and increases compliance with surface instructions (e.g., transliteration, retention of conjunctive structures), but it does not fully recover the source's expressive register or eliminate structural divergence. Consequently, the most promising workflow we recommend is an AI-assisted pipeline in which GenAI provides a time-efficient first draft that is subsequently reviewed and (where necessary) stylistically and semantically corrected by a human specialist versed in Persian mystical language and its rhetorical conventions. We emphasize the need for human oversight, ongoing tuning of prompts for genre-sensitive translation tasks, and further research into model sensitivity to historical register and phonetic/ornamental features of literary texts.

نشریه علمی پژوهش‌های ادب عرفانی
سال بیستم، شماره اول، پیاپی ۵۶، ۱۴۰۵، صص. ۱۶۷-۱۸۹
تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۷

مقاله پژوهشی

بررسی عملکرد هوش مصنوعی مولد در ترجمه متون عرفانی کهن فارسی به انگلیسی

سید حسین ارجانی* ، استادیار گروه مترجمی زبان انگلیسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی،

تهران، ایران

arjani@atu.ac.ir

چکیده

متون عرفانی کهن فارسی بخش مهمی از میراث فرهنگی و ادبی ایران را تشکیل می‌دهد و ترجمه این متون به زبان‌های دیگر از جهات مختلفی حائز اهمیت است. با این وجود، ترجمه چنین متونی چالش‌های بسیاری به همراه دارد، که به رازآلودگی، پیچیدگی زبانی، اصطلاحات خاص عرفانی و سبک ادبی منحصر به فرد این آثار برمی‌گردد که در انتقال به بافت زبانی - فرهنگی متفاوت در زبان مقصد، کار ترجمه را دشوار می‌کند. این پژوهش بر آن است ظرفیت هوش مصنوعی مولد در ترجمه این متون را بررسی کند. بدین منظور، سه مقطع از کتاب‌های *اسرارالتوحید*، *کشف‌المحجوب* و *مصباح‌الهدایه* با استفاده از ابزارهای چت جی‌پی‌تی و جیمینای در دو مرحله به انگلیسی ترجمه و ارزیابی شد؛ مرحله اول با استفاده از دستور ساده ترجمه و مرحله دوم با دستور دقیق (مهندسی دستور). نتایج هر دو مرحله نشان داد که این ابزارها توانایی در خور توجهی در تشخیص سیاق، سبک و گونه متون دارند و می‌توانند بر پایه تحلیل متن مبدأ، در کمترین زمان ترجمه‌هایی متناسب و کاربردی برای مخاطب عام در زبان انگلیسی ارائه کنند. با این حال، اشکالاتی نیز در عملکرد آن‌ها وجود دارد که ضرورت بازبینی و ویرایش انسانی را برجسته می‌کند.

واژه‌های کلیدی: متون عرفانی کهن فارسی؛ ترجمه ماشینی؛ هوش مصنوعی مولد؛ مهندسی دستور، کیفیت ترجمه.

*مسئول مکاتبات

ارجانی، سیدحسین. (۱۴۰۵). بررسی عملکرد هوش مصنوعی مولد در ترجمه متون عرفانی کهن فارسی به انگلیسی، پژوهش‌های ادب عرفانی، ۲۰(۱): ۱۶۷-۱۸۹.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

10.22108/jpll.2026.143812.1908

۱- مقدمه

متون عرفانی کهن فارسی بخش مهمی از میراث فرهنگی و ادبی ایران است که ابعاد گوناگون تفکر اسلامی ایرانی، از جمله مباحث معرفتی، اخلاقی و فلسفی را منعکس می‌کند. این متون، گذشته از آنکه در شکل‌گیری و گسترش عرفان اسلامی نقش اساسی داشته‌اند، بر زبان و ادبیات فارسی نیز تأثیر عمیقی گذاشته‌اند.

عوامل مختلفی از جمله شرایط تاریخی و اجتماعی، متون عرفانی و غیرعرفانی پیشین و هم‌عصر اثر و نیز قرآن کریم و جهان‌بینی و اهداف مؤلف در فرایند آفرینش متن عرفانی نقش دارد (مدنی مبارکه و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۵۸) که موجب تمایز ویژگی‌های سبکی و زبانی این آثار با دیگر آثار می‌شود. برای مثال، وجود شطحات و اصطلاحات عرفانی که معانی جدیدی را بازنمایی می‌کنند و بسامد کاربردشان نیز متفاوت است (واحدوست و رحمتی، ۱۳۹۳) رنگ متفاوتی به این آثار می‌دهد. حتی معنای واژه‌های وارد شده از قرآن به متون تعلیمی عرفانی در طول زمان تغییر کرده است و تکوین و تطور زبان عرفانی نیازمند تحلیل است (مدنی و همکاران، ۱۴۰۱). متون عرفانی در ساحت واژگانی و معنایی نیز خاص هستند؛ برای نمونه، «یک نوع اندیشه‌ورزی ناب» در آثار عرفانی هست که «ذهن‌های اندیشه‌پیشه و منطقی، آن‌ها را سرشار از تناقض خواهد یافت» (نیک‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۲۷۶).

ترجمه متون عرفانی کهن فارسی به زبان‌های دیگر از جهات مختلفی حائز اهمیت است. نخست، امکان معرفی اندیشه‌های عرفانی فارسی در سطح بین‌المللی و زمینه تعامل با دیگر سنت‌های عرفانی و فلسفی فراهم می‌شود. دوم آنکه در مطالعات تطبیقی عرفان و معنویت، ترجمه چنین آثاری مقایسه مکاتب مختلف فکری را تسهیل می‌کند. افزون‌بر این، با ترجمه این متون می‌توان به فهم بهتر سنت‌های فکری ایران در حوزه‌های دانشگاهی و پژوهشی کمک کرد و موجب گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای در زمینه‌های دین‌پژوهی، فلسفه و ادبیات شد. اما ترجمه متون عرفانی چالش‌های متعددی پیش روی مترجم می‌گذارد.

بعید است مترجم متون عرفانی و رمزآلود با آگاهی از زبان خاص و قاعده‌گریز این متون، روش کار خود را صرفاً استفاده درست از فرهنگ لغت بداند (Wilson, 2019). پوکورن با بررسی دو متن عرفانی انگلیسی میانه تأکید می‌کند که کار مترجم متن عرفانی فارغ از بحث‌های زبان‌شناختی، ابعاد نامعمول دیگری هم دارد و جهان‌بینی مترجم باید با جهان‌بینی نویسنده اثر اصلی اشتراک داشته باشد و گرنه ممکن است منجر به خیانت به خواننده و نویسنده شود (Pokorn, 2005, p. 103). به‌زعم ویلسون (Wilson, 2018)، در ترجمه متون عرفانی در واقع ما با دو مرحله ترجمه سروکار داریم. در مرحله اول عارف در نقش مترجم، تجربه عرفانی را در قالب زبان ترجمه می‌کند، آن هم تجربه‌ای که لزوماً قابل بیان نیست. مرحله دوم ترجمه متون عرفانی به زبانی دیگر است، و در هر دو مرحله می‌توان در خصوص ترجمه‌ناپذیری بحث کرد (Wilson, 2018, p. 101-102). هرمانز (Hermans, 2023) نیز در بحث ترجمه‌ناپذیری متنی، به‌طور خاص در بافت متون کانونی^۱، دلایلی از جمله اشباع معنایی، سبک زبانی منحصر به فرد، ظرایف آوایی و جناس، ابهام و پارادوکس و کلمات دوپهلوی اشاره می‌کند و معتقد است که با وجود این‌ها و با پذیرش عدم قطعیت، مترجم می‌تواند به اقتضای شرایط راهکارهای مختلفی برای فائق آمدن بر این محدودیت‌ها برگزیند و کار ترجمه به‌جای ماشین‌وار بودن باید عملی خلاقانه باشد.

1. Canonical

امامی (۱۳۶۹) نیز ویژگی‌هایی از جمله چندمعنایی و اژگانی، وجود «پرده ابهام» و پرتوهای متعدد معنایی، موسیقی کلام (از جمله واج‌آرایی) را از چالش‌هایی در ترجمه متون ادبی گهن برمی‌شمرد که وقتی هم‌زمان می‌شوند متن را ترجمه‌ناپذیر می‌کنند و همیشه چند عنصر از کلام یا روح کلام جا می‌ماند و به مقصد نمی‌رسد.

ویلسون در کتاب اخیر خود با عنوان ترجمه و عرفان: گُل و چرایایی (Wilson, 2024) بحث مفصلی در خصوص چالش‌های ترجمه و به‌روزرسانی متون عرفانی گهن طرح می‌کند. به‌زعم وی متون عرفانی به وقایع و حقایقی ورای بیان (بیان‌ناپذیر^۱) می‌پردازند که به رازآلودی آن‌ها منجر می‌شود و از سوی دیگر با اینکه عارفان در خصوص همین بیان‌ناپذیرها سخن می‌رانند، تمایل به رازداری و پنهان‌کاری در انتقال معارف خاص دارند. مترجم ممکن است در کشف و انتقال معنا، متن را به نحوی رمزگشایی کند که آن رازآلودی را به مسئله‌ای قابل حل تبدیل نماید. همچنین، بسیاری از مواردی که شاید ترجمه‌ناپذیر قلمداد شود، در واقع نشانگر عدم قطعیت^۲ در بیان است و اساساً ترجمه‌ناپذیری در سطح متنی (و نه سطوح معنایی و معرفت‌شناختی عمیق‌تر) دغدغه اصلی نخواهد بود؛ زیرا رازآلودی متون عرفانی عمدتاً به دلیل ابهام (تعمدی) زبانی نیست. البته او ترجمه اصطلاحات بنیادین عرفانی فلسفی را کاری دشوار و حساس می‌داند و معتقد است بازآفرینی سبک شاعرانه یا روایی متون عرفانی نیز در القای امر بیان‌ناپذیر بسیار اهمیت دارد و درعین حال، کار مترجم را سخت‌تر می‌کند. به‌زعم ویلسون، در متون عرفانی نمی‌توان معنا (جان کلام) و واژه (فرم/صورت) را از هم جدا کرد و اساساً در معادل‌گزینی هم نمی‌توان ایدئال «تعادل کامل» یا برابری را سنجه قرار داد.

پسوخو (Pskhu, 2023) با تمرکز بر آثار محمد بن عبدالجبار بن حسن نقری، صوفی قرن چهارم هجری، استدلال می‌کند که ترجمه متونی مانند نوشته‌های نقری عملاً غیرممکن است و دلایلی برمی‌شمرد؛ از جمله فقدان مطلق اطلاعات فرهنگی و اجتماعی درباره زندگی‌نامه، اساتید، سنت و سلسله این عارف که بتوان از طریق آن متن را در بافت تاریخی و فلسفی مشخصی قرار داد. در نتیجه، پژوهشگر صرفاً با متنی ناب^۳ روبرو می‌شود و فقط روش‌های زبان‌شناختی ابزار مناسب مناسب کارش خواهد بود. همچنین، متون نقری که شامل گفت‌وگوهای خدا با نویسنده هستند، خود نیز «ترجمه» محسوب می‌شوند؛ یعنی نقری خود تجربه عرفانی الهی را به زبان عربی «ترجمه» کرده است و مترجم دست به ترجمه ترجمه‌ای می‌زند که اصل آن (تجربه عرفانی) از دست رفته است.

نگاهی به پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که بیشتر مطالعات در حوزه ترجمه متون عرفانی بر تحلیل چالش‌های زبانی، معنایی و فرهنگی این متون متمرکز بوده‌اند و رویکردهایی همچون ترجمه‌پذیری، معادل‌یابی اصطلاحات عرفانی و نقش جهان‌بینی مترجم را بررسی کرده‌اند. در مقابل، در زمینه بهره‌گیری از فناوری در ترجمه این گونه متون، به‌ویژه در زمینه کاربردی ترجمه ماشینی یا هوش مصنوعی برای متون عرفانی فارسی، پژوهش نظام‌مندی مشاهده نشده است. با اینکه در سال‌های اخیر به کارایی هوش مصنوعی در ترجمه متون عمومی و تخصصی زبان‌های طبیعی توجه شده است، به نظر می‌رسد متون عرفانی به دلیل ویژگی‌های زبانی، سبکی و معرفتی منحصر به فرد خود، بستر مناسبی برای ارزیابی توان و محدودیت‌های هوش مصنوعی در بازآفرینی معنا و سبک باشند. از این رو، پژوهش حاضر درصدد است گامی در پر کردن خلأ موجود در پیوند میان دو حوزه مطالعات ترجمه عرفانی و هوش مصنوعی مولد بردارد و به بررسی ظرفیت‌ها و چالش‌های این فناوری در ترجمه متون عرفانی فارسی بپردازد.

1. Ineffable

2. Indeterminacy

3. Pure text

علی‌رغم چالش‌های موجود در ترجمه متون عرفانی، استفاده از ظرفیت ترجمه ماشینی^۱ و به‌طور خاص ابزارهای هوش مصنوعی، برای ترجمه خودکار متون عرفانی فارسی مزایای متعددی خواهد داشت. در درجه اول، سرعت و دسترس‌پذیری بالای این ترجمه‌هاست که امکان پردازش و ترجمه اولیه حجم وسیعی از متون را در مدت زمان کوتاهی فراهم می‌کند، که در مرحله بعد تحت بازبینی و راستار انسانی قرار گیرد (پساویرایش یا ویرایش پسین^۲ — نک. Guerberof, 2020; Arjani & Jamshidiha, 2024). همچنین یادگیری مبتنی بر داده‌های گسترده به مدل‌های زبانی^۳ این امکان را می‌دهد که الگوهای ساختاری و سبکی متون عرفانی را بهتر شناسایی کرده و ساختارهای زبانی مناسب‌تری را پیشنهاد دهند. قابلیت بهبود مستمر یکی دیگر از نقاط قوت این فناوری است؛ در مدل‌های پیشرفته هوش مصنوعی با بهره‌گیری از روش‌های یادگیری عمیق^۴ و تحلیل ترجمه‌های انسانی، می‌توان کیفیت خروجی را به‌مرور زمان بهبود بخشید. با استفاده از این ابزار، دسترسی به متون عرفانی برای پژوهشگران غیرمتخصص و مخاطبان عام بین‌المللی نیز تسهیل خواهد شد. نظر به موارد فوق، پژوهش حاضر بر آن است ظرفیت هوش مصنوعی مولد^۵ در ترجمه متون عرفانی کهن فارسی به انگلیسی را محک زند و بر پایه بررسی نمونه ترجمه، به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. آیا ابزارهای هوش مصنوعی مولد، عملکرد مناسبی در ترجمه متون عرفانی فارسی به انگلیسی دارند؟ چه نقاط قوت و ضعفی وجود دارد؟
  ۲. آیا استفاده از مهندسی دستور^۶ موجب بهبود کیفیت این ترجمه‌ها می‌شود؟
- در ادامه، ابتدا با مروری کوتاه بر مفاهیم و اصطلاحات مرتبط به هوش مصنوعی و ارائه روش‌شناسی پژوهش، به بحث و بررسی داده‌ها پرداخته می‌شود.

۲- ترجمه ماشینی و هوش مصنوعی

در طول چند دهه گذشته، تکامل ترجمه ماشینی و هوش مصنوعی دستخوش تحولات چشمگیری شده است. تلاش‌های اولیه در حوزه ترجمه ماشینی عمدتاً بر رویکردهای مبتنی بر قاعده^۷ متمرکز بود، به‌صورتی که قواعد زبانی و فرهنگ لغت‌های دوزبانه برای تسهیل ترجمه استفاده می‌شد (Shiwen & Xiaojing, 2015). این سامانه‌های پیشگام اغلب در مواجهه با ابهامات معنایی دچار چالش می‌شدند. با پیشرفت قابلیت‌های محاسباتی، روش‌های آماری^۸ ظهور کرد که از پیکره‌های^۹ دوزبانه بزرگ برای بهبود دقت ترجمه بهره می‌برد (Kohen, 2010). با این حال، این مدل‌ها همچنان در درک پیچیدگی‌های زبان انسان با چالش‌های متعددی مواجه بود.

1. Machine translation

2. Post-editing

3. Language models

4. Deep learning

5. Generative artificial intelligence (Gen AI)

6. Prompt engineering

7. Rule-based (RBMT)

8. Statistical (SMT)

9. Corpora

ظهور شبکه‌های عصبی^۱ نقطه عطفی در ترجمه ماشینی محسوب می‌شود (Kohen, 2020). سیستم‌های ترجمه ماشینی عصبی^۲ با استفاده از روش‌های یادگیری عمیق، ترجمه‌هایی روان‌تر و منسجم‌تر از نسل‌های پیش‌تر به دست دادند، که در نسخه‌های جدید ابزار ترجمه «گوگل ترنسلیت» بارز بوده است. این سامانه‌ها با یادگیری مبتنی بر داده‌های زبانی و مدل‌سازی ریاضی، امکان ارائه ترجمه‌های متناسب با بافت متن را فراهم ساخت (Pérez-Ortiz et al., 2022). علی‌رغم این پیشرفت‌ها، این مدل‌ها نیز محدودیت‌های متعددی دارند، از جمله در ترجمه اصطلاحات تخصصی حوزه‌های خاص، لحاظ کردن وابستگی معنایی واژگان در جملات مختلف و انتخاب یکدست معادل‌ها در متن.

در چند سال اخیر، رشد چشمگیر هوش مصنوعی، و به‌طور خاص مدل‌های زبانی بزرگ^۳، از جمله GPT، Gemini، Llama و Claude که از انواع هوش مصنوعی مولد هستند، عرصه‌های جدیدی در حوزه ترجمه ایجاد کرد. در هوش مصنوعی مولد، که با استفاده از روش‌های محاسباتی و یادگیری الگوها از مجموعه‌های عظیم داده ایجاد می‌شود، می‌توان بر اساس «دستور» یا «پرامپت»^۴ خاص، محتوای معنادار اصیل / جدید از جمله متن، تصویر یا صدا تولید کرد (Feuerriegel et al., 2023).

«پرامپت» به ورودی یا دستوری اشاره دارد که به یک مدل هوش مصنوعی داده می‌شود تا پاسخی مطلوب از آن دریافت شود. طرح دستور در مدل‌های زبانی بزرگ اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا کیفیت و ساختار دستور می‌تواند بر خروجی مدل تأثیر قابل توجهی بگذارد (Knoth et al., 2024). تمرکز حوزه «مهندسی دستور» بر این است که چگونه پرسش درستی از مدل زبانی بزرگ پرسیده شود تا به بهترین پاسخ یا خروجی دست یافت (Google Developers, 2023). به بیان دیگر، با چه روش‌هایی می‌توان دستور ارسال به مدل زبانی را بهینه‌سازی کرد تا خروجی آن به خواسته ما هرچه نزدیک‌تر شود. مهندسی دستور جزو مهارت‌های نو در قرن بیست و یکم محسوب می‌شود؛ اینکه مسئله، زمینه مسئله و محدودیت‌های راهکار مطلوب کاربر چگونه برای دستیار هوش مصنوعی بیان شود تا به پاسخی سریع و دقیق بینجامد (Federiakin et al., 2024). برای مثال، با گنجاندن هدف و مخاطب ترجمه در دستور می‌توان ترجمه‌های سفارشی‌تر و دقیق‌تری تولید کرد (Yamada, 2024). از این رو، خود تولیدکنندگان ابزارهای هوش مصنوعی مولد نیز دستورالعمل‌هایی برای بهینه‌سازی تعامل با این ابزارها در اختیار کاربران قرار می‌دهند (مانند Gemini for Google Workspace, 2024).

البته همچنان چالش‌هایی در استفاده از هوش مصنوعی برای ترجمه وجود دارد. برای مثال، ملاحظات در خصوص انعکاس ظرایف فرهنگی تنیده در زبان، خلاقیت و نمود احساسات، سوگیری‌های ناخواسته و صحت ترجمه وجود دارد. از این رو، برخی پژوهشگران بر ضرورت وجود «انسان در چرخه»^۵ کار هوش مصنوعی و اهمیت نظارت انسانی در فرایندهای مبتنی بر هوش مصنوعی، از جمله ترجمه تأکید می‌کنند (Yang, 2023). بدین طریق می‌توان از بروز خطاهای احتمالی و سوگیری‌ها ناخواسته در فرایندهای خودکار جلوگیری کرد.

1. Neural networks

2. Neural Machine Translation (NMT)

3. Large Language Models (LLMs)

4. Prompt

5. Human-in-the-loop (HITL)

۳- روش و چهارچوب نظری پژوهش

۱-۳. متون انتخابی

در این مقاله مقاطعی از امهات متون عرفانی فارسی سنت اول و دوم عرفانی (نک. میرباقری فرد، ۱۳۹۱) از جمله کشف‌المحجوب، نامه‌های عین‌القضات همدانی، اسرارالتوحید، تذکره‌الاولیا، مصباح‌الهدایه، نفائس‌الغنون و نفحات‌الانس در ابزارهای هوش مصنوعی ترجمه و بررسی شده است؛ اما باتوجه به دقت بررسی و محدودیت تعداد واژگان، امکان گنجاندن همه آن‌ها در بحث و نتایج فراهم نشد. از این رو در این مقاله، ترجمه‌های سه مقطع به شرح زیر بررسی می‌شود:

یک (بخشی از دیباچه اسرارالتوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید (محمد بن منور، ۱۳۶۶، ص. ۱-۲) در ثنای پرودگار و آفرینش آدم و بعثت پیامبران؛ از قرن ۶ هجری؛ مقطع متن از «بسم الله الرحمن الرحیم - الحمد لله الذی نور قلوب اولیائه بطایف انواره...» آغاز و به «... از درجه حیوانی به حد نطق و صفت انسانی مخصوص گردند» ختم می‌شود.

دو (بخشی از «باب الفقر» کشف‌المحجوب (هجویری، ۱۳۹۳، ص. ۳۱-۳۳) بحث در باب دیدگاه‌های مختلف درخصوص برتری فقر بر غنا؛ از قرن ۵ هجری؛ مقطع متن از «باب الفقر - و خلاف کرده‌اند مشایخ این قصه...» آغاز و به «... و نیز گفت: والله العنیُّ وَاَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ» ختم می‌شود.

سه (بخشی از «فصل هشتم در فنا و بقا» از مصباح‌الهدایه و مفتاح‌الکفایه (عزالدین کاشانی، ۱۳۶۶، ص. ۴۲۷-۴۲۶) درخصوص تعاریف و مصادیق فنا و بقا؛ از قرن ۸ هجری؛ مقطع متن از «در فنا و بقا - فنا عبارتست از نهایت سیر الی الله...» آغاز و به «... بتعهدات ایشان از اطعام و سقی و غیر آن قیام نمایند» ختم می‌شود.

مشابه دیگر متون عرفانی کهن فارسی، ویژگی‌های مختلفی در این متون نمود دارد که مناسب محک زدن مترجم ماشینی است، که از آن جمله‌اند: خلط زبان فارسی و عربی، عبارات قرآنی، اسامی خاص اشخاص و مکان‌ها، اصطلاحات عرفانی و اسلامی، مباحث نظری و مفهومی و صنایع لفظی. شایان ذکر است که عمده نکات قوت و ضعف ترجمه‌های هوش مصنوعی از دیگر متون عرفانی، در ترجمه‌های ارائه شده در اینجا هم نمود داشته و بحث شده است؛ پس می‌توان ادعا کرد که نمونه مناسبی از متون در اینجا ارائه شده است.

درخصوص ویژگی‌های سبکی و زبانی متون مذکور، ذکر چند نکته دیگر ضروری است. شفیع کدکنی در توصیف ویژگی‌های زبانی اسرارالتوحید بر «سادگی و پختگی» آن تأکید می‌کند و به تأثیر لهجه و زبان ناحیه، تبدیلات آوایی و نیز مفردات و ترکیبات نادر این کتاب می‌پردازد که آن را از آثار دیگر متمایز می‌کند (محمد بن منور، ۱۳۶۶، ص. ۱۸۱-۲۰۹). رجبی دوغیکلایی و بالو (۱۳۹۵) در بررسی دو کتاب کشف‌المحجوب و مصباح‌الهدایه، ردپای واژه‌ها و عبارت‌های فارسی متروک، ترکیبات نو و ابداعی، واژه‌های عربی، مترادفات، و... را دنبال کردند که باوجود مشابهت بین این دو نثر مرسل، تفاوت‌های بنیادینی بین آنها از نظر ساختار زبانی وجود دارد. برای نمونه، واژه‌های عربی در مصباح‌الهدایه بیش از کشف‌المحجوب است و بسامد کاربرد الگوهای واژگانی، نحوی و آوایی در دو کتاب بسیار متفاوت است (رجبی دوغیکلایی و بالو، ۱۳۹۵، ص. ۴۱-۳۹). همایی در مقدمه مصحح بر مصباح‌الهدایه آن را «در میان آثار فارسی قرن هفتم به بعد ممتاز و منحصر به فرد» برمی‌شمرد (عزالدین کاشانی، ۱۳۶۶، ص. ۳۲). از نظر سبکی، این کتاب در بیان دستورالعمل‌های عرفانی، «بیشتر متقاعدکننده است تا امری» و در اقناع مخاطب، به وجوه عاطفی هم تکیه می‌کند و البته متنی با میزان قطعیت گفتمانی بالا عرضه می‌دارد (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۱-۱۵۲).

۲-۳. ابزار و روش گردآوری داده

متون انتخابی فارسی از طریق قابلیت نویسه‌خوان نوری^۱ گوگل در ابزار برخط Google Docs به متن فارسی تبدیل و با نسخهٔ مکتوب مطابقت داده و تصحیح شد. سپس به صورت جداگانه در دو مرحلهٔ مستقل در ابزارهای هوش مصنوعی مولد چت جی‌پی‌تی و جیمینای ترجمه شد: مرحله اول با دادن دستور سادهٔ ترجمه بدون جزئیات و مرحله دوم با دادن دستور دقیق ترجمه با جزئیات (این نمونه‌ها در ادامهٔ مقاله ارائه شده است). در چت جی‌پی‌تی از نسخهٔ GPT 4o استفاده شد که روزانه به حدود ده دستور رایگان پاسخ می‌دهد و در جیمینای از نسخهٔ آزمایشی جدید 2.0 Flash استفاده شد.^۲ برای جلوگیری از تأثیر گفت‌وگوهای پیشین کاربر (حافظه^۳) که در این ابزارها برای دقیق‌تر و متناسب‌تر کردن پاسخ با علایق کاربر به کار می‌رود، در چت جی‌پی‌تی از «حالت موقت»^۴ استفاده شد – که وارد تاریخچهٔ تعاملات کاربر نمی‌شود – و در جیمینای هم قابلیت «فعالیت برنامه‌های جیمینای»^۵ غیرفعال شد تا متغیرهای دخیل در آزمودن ابزار محدود شود.

مدل‌های زبانی ChatGPT و Gemini به دلیل جایگاه پیشرو در حوزهٔ هوش مصنوعی زبانی، گسترهٔ وسیع داده‌های آموزشی و توانایی نسبی در درک و بازآفرینی متون ادبی و استعاری و نیز محبوبیت بین کاربران ایرانی انتخاب شدند. افزون بر این، تفاوت رویکرد فنی و فلسفهٔ طراحی این دو مدل امکان بررسی تأثیر نوع معماری و الگوریتم بر کیفیت ترجمهٔ متون عرفانی را فراهم می‌سازد. چت جی‌پی‌تی بر پایهٔ معماری GPT و با تأکید بر شبیه‌سازی زبان طبیعی انسانی و تعامل مکالمه‌محور توسعه یافته است، در حالی که جیمینای با هدف ادغام توانایی‌های زبانی و تحلیلی طراحی شده است (Gemini Team Google, 2024). شایان ذکر است که ابزارهای مشابه دیگری از جمله «گراک»^۶ متعلق به شرکت ایکس و «دیپ سیک»^۷ چینی نیز آزموده شد و دو گزینهٔ پیش‌تر برای این بررسی برگزیده شد.

از پاسخ‌ها (خروجی‌های) ابزارها در هر مرحله تصویر^۸ گرفته شد و متن‌ها با حفظ ویژگی‌های ظاهری^۹ برای تحلیل به نرم‌افزار ورد منتقل شد.

مرحلهٔ دوم گردآوری داده پس از تحلیل مرحلهٔ اول (مشروح در زیر) انجام شد. با توجه به نقاط ضعف ترجمه‌های بررسی شده، محورهای پیشنهادی خود ابزارهای هوش مصنوعی برای دستورنویسی ترجمه و نیز دیگر راهنماهای مهندسی دستور، دستورهای دقیق‌تر و با جزئیات بیشتری به ابزارها داده شد. اهم این محورها به شرح زیر است:

– زبان مبدأ و مقصد

– بافت (مشخصات موضوعی، زمانی و مکانی متن)

– سبک ترجمه (میزان رسمیت، نوع لحن)

^۱. Optical Character Recognition (OCR)

^۲. در زمان انجام پژوهش (زمستان ۱۴۰۳) هنوز نسخهٔ Pro یا Thinking جیمینای ارائه نشده بود و تنها نسخهٔ Advanced غیررایگان جداگانه در دسترس بود. نسخهٔ جدیدتری از GPT هم در دسترس نبود.

^۳. Memory

^۴. Temporary mode

^۵. Gemini Apps Activity

^۶. Grok

^۷. DeepSeek

^۸. Screenshot

^۹. Formatting

- هدف ترجمه و نوع مخاطب

- رویکرد ترجمه عناصر فرهنگی و واژگان اساسی

در این مرحله، مبنای سنجش کیفیت براساس هدف تعیین شده برای ترجمه، یعنی تولید متنی مشابه/ معادل متن مبدأ از نظر سبکی و ساختاری تعیین شد. همچنین، طبق منابع مذکور، از درج جزئیات بسیار (مانند اشاره به اشتباه یا مشکل خاص) در دستور خودداری شد. پس از آماده‌سازی دستور، از خود هوش مصنوعی مولد برای بهبود دستور استفاده شد. پس از اجرای دستور، ترجمه‌های مرحله دوم گردآوری و مشابه مرحله اول تحلیل شد. هدف اصلی تحلیل مرحله دوم بررسی میزان موفقیت ابزار در لحاظ کردن نکات درخواستی در دستور دقیق بوده است.

برای اطمینان از پایایی تحلیل، از روش پایایی درون‌ارزیاب^۱ استفاده شده است؛ بدین صورت که تحلیل هر یک از ترجمه‌ها در دو مرحله مستقل و با فاصله زمانی انجام شد و نتیجه دو مرحله با هم مقایسه شد تا اطمینان حاصل شود نکات استخراج شده تصادفی یا سلیقه‌ای نبوده است.

۳-۳. روش تحلیل داده

در تحلیل کیفیت ترجمه‌ها از چهارچوب پیشنهادی کاترینا رایس (Reiss, 2000) برای نقد و ارزشیابی کیفیت ترجمه بهره برده شده است. رایس معتقد است که نقد ترجمه نباید تنها براساس متن مقصد (از نظر روانی و زیبایی و خوش خوانی و...) باشد و الزاماً باید با تحلیل و بررسی دوسویه/ مقابله‌ای و براساس معیارهای غیرسلیقه‌ای پیش برود و تمرکز آن نیز نباید تنها روی اشتباهات یا کاستی‌های ترجمه باشد (Reiss, 2000, p. 9-15). بدین منظور، رایس با رویکرد گونه‌شناسی متن^۲، متون را براساس کارکرد یا نقش زبانی^۳ آن‌ها به سه نوع یا گونه کلی اطلاعاتی^۴ (محتوامحور)، بیانی یا توصیفی (صورت‌محور)^۵ و ترغیبی^۶ یا اقناعی (جاذبه‌محور) تقسیم می‌کند؛ به صورتی که دسته اول متونی از قبیل اخبار و مکاتبات تجاری و دستورالعمل‌ها و محتوای آموزشی و متون فنی را شامل می‌شود که هدف اصلی آن‌ها انتقال اطلاعات است؛ از نمونه‌های بارز دسته دوم بسیاری از متون ادبی از قبیل شعر و رمان است که فرم و ویژگی‌های زیبایی‌شناختی در آن‌ها محوریت دارد؛ و هدف دسته سوم، که برای نمونه متون تبلیغاتی را شامل می‌شود، فرای انتقال اطلاعات و فرم زبانی، ایجاد واکنشی در مخاطب است و نقش اقناعی و بلاغی در آن محوریت دارد (Reiss, 2000, p. 26-43). البته این تقسیم‌بندی صرفاً بر ویژگی‌ها یا نقش اصلی متن تمرکز دارد؛ متون دارای نقش‌های اصلی و فرعی هستند و این تقسیم‌بندی را هم باید به صورت طیف دید.

براساس روش رایس، منتقد ترجمه در وهله اول پس از تعیین نقش و گونه متن مبدأ و هدف ترجمه (تولید متنی با نقش مشابه یا متفاوت)، متن مبدأ و مقصد را با نظر به عناصر زبانی و نیز عوامل تعیین‌کننده فرازبانی^۷ (از جمله ملاحظات

1. Intra-rater reliability

2. Text typology

3. Language function

4. Informative (content-focused)

5. Expressive (form-focused)

6. Appellative (appeal-focused)

7. Extra-linguistic determinants

بافتی و موقعیتی و زمانی و احساسی و مخاطب) مقابله و بررسی می‌کند. درخصوص عناصر زبانی، رایس تعادل معنایی (انتقال صحیح، عدم حذف و اضافه عناصر معنایی و اصطلاحات)، بسندگی واژگانی (از نظر ملاحظات صوری و هنرهای کلامی و اسامی و استعاره‌ها و عبارت‌های رایج)، صحت دستوری (درستی و تطابق ساختار جملات و ساخت واژه‌ها) و تطابق سبکی (از نظر میزان رسمیت و ویژگی‌های دوره زمانی و سبک زبانی معیار) را مد نظر قرار می‌دهد (Reiss, 2000, p. 53-65). این معیارها نیز هم‌پوشانی دارند. نظر به اینکه پژوهش حاضر با هدف محک‌زدن ترجمه‌های هوش مصنوعی مولد در بافتی آزمایشی انجام یافته است، به بررسی ترجمه‌های منتشر شده نمی‌پردازد؛ تمرکز این پژوهش عمدتاً بر تحلیل زبانی متن ترجمه با هدف تولید متنی با نقش و کارکرد مشابه خواهد بود و بحث را با نکاتی و رای آن درخصوص قاعده‌مندی یا بی‌قاعدگی عملکرد مترجم ماشینی تکمیل می‌کند. نقش متون انتخابی هم در درجه اول بیانی، در درجه دوم اطلاعاتی و در درجه سوم اقناعی تعیین شده است.

در ارائه نتایج، [قلاب]^۱ نشاگر ترجمه معکوس^۲ است به این معنی که نگارنده مقاله، ترجمه انگلیسی هوش مصنوعی از متن فارسی را دوباره به فارسی برگردانده است که امکان مقایسه بهتر برای خوانندگان فراهم شود. ترجمه معکوس دستورهای انگلیسی داده شده به ابزار هوش مصنوعی هم به همین صورت آمده است. بخش‌های حذف شده/انداختگی^۳ در ارجاعات با سه نقطه (...) مشخص شده‌اند. «ترجمه الف» به ترجمه چت جی‌پی‌تی و «ترجمه ب» به ترجمه جمینای اشاره دارد. باتوجه به اینکه سه متن بررسی شده و هر متن با دو ابزار و هر کدام دو بار ترجمه شده‌اند (در مجموع ۱۲ متن) و باتوجه به محدودیت فضا، در برخی موارد صرفاً جمع‌بندی نکات مشاهده شده ارائه شده است.

۴- بحث و بررسی

۴-۱. مرحله اول: دستور ساده ترجمه

در مرحله اول، ساده‌ترین نوع دستور ترجمه متن به صورت یک جمله کوتاه به دو ابزار داده شد و این فرایند برای همه متون مذکور اجرا شد. دستور ترجمه به این صورت بود:

Translate this text to English

[این متن را به انگلیسی ترجمه کن]

۴-۱-۱. بررسی ترجمه‌های مرحله اول

نتایج بررسی ترجمه‌های مرحله اول در بخش‌های زیر ارائه شده است. برای سهولت دسترسی، بخش‌بندی‌هایی طبق چهارچوب نظری پژوهش ایجاد شده است؛ شایان ذکر است که این دسته‌بندی‌ها مطلق نیست و اشتراکاتی بین نکات همه بخش‌ها وجود دارد.

¹ . Bracket

² . Backtranslation

³ . Ellipsis

۴-۱-۱-۱. نکات کلی

بررسی خروجی ترجمه‌های انگلیسی مقاطعی از کتاب‌های یادشده نشان می‌دهد که هر دو ابزار ضمن تشخیص ژانر و سیاق متن و اسامی خاص مذکور در آن، ترجمه متناسبی از متن ارائه داده‌اند که با پساویرایش اندک قابل استفاده است. تشخیص خودکار ژانر و سیاق متن و ترکیب زبان‌های عربی و فارسی در متن از آنجا آشکار می‌شود که برای نمونه، در ترجمه از *اسرارالتوحید* در ارجاع به خداوند، ضمیر سوم شخص مفرد به صورت *He* و *His* و نیز برای ترجمه صفات/ اسماء خداوند از جمله آفریدگار (*Creator*) و صانع (*Maker*) از حرف بزرگ آغازین^۱ استفاده شده است و اسامی خاص از جمله نام حضرت آدم (ع)^۲ (*Adam*) و نام حضرت محمد (ص)^۳ (*Muhammad*) و نام مکان‌ها از جمله مکه (*Mecca*) و طایف (*Ta'if / Taif*) و نیز ارجاع قرآنی «نفخت فیه من روحی» به درستی شناسایی و منتقل شده است. در ترجمه از *کشف‌المحجوب* (برای مثال «رؤیم» به *Ruwaym*) و از *مصباح‌الهدایه* (برای نمونه «ابوسعید خراز» به *Abū Sa'īd al-Kharrāz*) نیز این مورد صادق است. به بیان دیگر، تشخیص سیاق متن، زمینه تطابق سبکی را در خصوص اسلوب نگارش سیاق مشابه در زبان انگلیسی (مانند نثر ترجمه‌های انگلیسی کتاب مقدس) فراهم نموده است. البته، این تطابق موجب ایجاد تفاوت‌های سبکی نسبت به متن فارسی (مبدأ) شده است که در بخش‌های بعد به آن پرداخته خواهد شد.

در ترجمه از *کشف‌المحجوب*، ترجمه چت جی پی تی (الف) نقل قول‌ها و واژگان مهم متن را با حروف برجسته^۲ متمایز کرده و ترجمه جمینای (ب) از علامت نقل قول ("") استفاده کرده است. از تفاوت‌های ترجمه (ب) با (الف) این است که ترجمه (ب) بدون اینکه در دستور آمده باشد، مقدمه‌ای کوتاه در خصوص موضوع متن ارائه کرده و بعد ترجمه را آورده است.^۳ این مورد در ترجمه (ب) از *مصباح‌الهدایه* نیز مشاهده شد. در ترجمه (ب) از *کشف‌المحجوب* و *مصباح‌الهدایه*، پس از متن ترجمه نیز ۶ مورد از نکات اصلی متن با توضیح کوتاهی فهرست شده است. برعکس، در ترجمه (الف) از *کشف‌المحجوب*، برای عبارات ذکر شده از قرآن کریم که در جملات متن فارسی صرفاً با گیومه مشخص شده، شماره سوره و آیه افزوده شده است (برای مثال *Quran, 35:15*).

در هر دو ترجمه از *کشف‌المحجوب*، واژگان اصلی «فقر» و «غنا» همراه با نویسه گردانی^۳ (*ghina* و *faqr*) ارائه شده است، اما ترجمه (الف) برای «غنی» و «اسباب» و «مسبب‌الاسباب» هم نویسه گردانی آورده که در ترجمه (ب) نیست و در ترجمه (ب) این نویسه گردانی در مقدمه آمده نه در خود ترجمه. در هر دو ترجمه از *مصباح‌الهدایه* نیز معادل واژگان اصلی یا خاص متن از جمله «سیر الی الله»، «سیر فی الله»، «فنا»، «بقا» و «زهد» با نویسه گردانی همراه شده است.^۴ در ترجمه (ب) از *مصباح‌الهدایه*، واژگانی در تصریح و تکمیل برخی جملات در کمانک ارائه شده است، برای مثال، «(اراده خدا)». نکته متفاوتی که در ترجمه (الف) از این متن نسبت به دو متن قبل دیده می‌شود این است که در بخشی از ترجمه، جمله‌ای به عنوان تبدیل شده و بخشی از آن «(فناى باطن)» حذف شده است.^۵

«و فنا دو نوع است فناى ظاهر و فناى باطن.»

Two Types of Fanā:

1. External Fanā (fanā al-zāhir):

[دو نوع فنا: ۱. فناى بیرونی (فناى ظاهر):]

1. Initial capital letter

2. Boldfaced letters

3. Transliteration

چنین به نظر می‌رسد که این اشتباه حاصل زیاده‌روی در تحلیل معنایی و ساختاری متن و بازآفرینی آن باشد که به سازوکار تولید پاسخ در این ابزار (نه لزوماً روش معمول ترجمه آن) نزدیک تر شده است. نگارنده در تعاملات متعدد با هوش مصنوعی، چنین خروجی‌های غیرساختارمند/خارج از قاعده یا متفاوت با دستور داده‌شده را گاه به‌گاه مشاهده کرده است. (چهار)

نکته جالب توجه در هر دو ترجمه از مصباح‌الهدیه، استفاده از ضمیر سوم شخص جمع در اطلاق به سوم شخص مفرد است که در واقع به جنسیت‌نمایی مرتبط است. نظر به اینکه در زبان فارسی ضمائر و شناسه‌های فعلی از نظر جنسی خنثی^۱ هستند (برای مثال در «... بنده ... بعد از فنای مطلق ... در عالم آتصاف باوصاف الهی ... ترقی می‌کند»، جنسیتی برای «بنده» معین نشده است) و در انگلیسی تفکیک جنسیتی وجود دارد، در ترجمه برای عدم تعیین جنسیت (با استفاده از he یا she)، از ضمیر سوم شخص جمع (they) استفاده شده است («ترقی می‌کند» به صورت they ascend = ترقی می‌کنند آمده است).

این نوع کاربرد با وجود سابقه در ادبیات کلاسیک انگلیسی، در چند دهه اخیر و با رشد جنبش‌های فمینیستی در زبان معاصر انگلیسی رایج تر شده است. با وجود اینکه ترجمه از این نظر در صورت مشابه متن مبدأ است، مترجم انسانی در ترجمه خود باید به این نکته توجه کند که در زمان تألیف متن فارسی، حضور زنان در عرصه عرفان و موضوعات و متون عرفانی چقدر نمود داشته است (نک. زینی و جلالی پندری، ۱۳۸۸) و چقدر احتمال دارد مؤلف فرد مؤنث را نیز مد نظر داشته باشد. از این رو، نامعاصر بودن متن مبدأ ملاحظات این‌چنینی را پیش می‌کشد؛ اما بحث بیشتر در این باب در این مقاله نمی‌گنجد.

۴-۱-۱-۲. تعادل معنایی و معادل‌گزینی

از نظر عناصر معنایی، هر دو ترجمه از متون در کل تعادل معنایی با متن فارسی دارد و اشتباهات و حذفیات و اضافات انگشت‌شمار است. برای نمونه، در ترجمه از اسرارالتوحید، در ترجمه (الف)، «مؤانست» در ترکیب سه‌گانه و محوری «انسان و انس و مؤانست» ترجمه نشده است؛ «صفی» در توصیف «آدم صفی» و «غمرات» در «غمرات جهل» و «تیه» در «تیه تحیر» نیامده است؛ در ترجمه (ب) حذف بارزی دیده نمی‌شود. با این وجود، ترجمه (ب) در ترجمه عبارت «چون انسان و انس و مؤانست کلماتی‌اند از حروف متناسب مرکب» با ارائه معادل‌های غیرهم‌ریشه ("human, "intimacy," "and companionship") از سه واژه مذکور اساساً عبارتی نامفهوم تولید کرده است و ترجمه (الف) با وجود حذف «مؤانست»، از نویسه‌گردانی insān و uns برای واژگان «انسان» و «انس» استفاده کرده و معادل انگلیسی را در کمانک ارائه کرده است که شباهت صوری این واژگان را نشان می‌دهد. ترجمه (ب) برای «بی‌غرض» در عبارت «آن خداوندی که بی‌غرض و علت و طلب فایده و خیریت ... عالم را بیافرید»، without any purpose [بدون هیچ هدفی] آورده و ترجمه (الف) without motive [بدون غرض] که موجب بروز خطای فاحشی در ترجمه (ب) شده که آفرینش عالم به دست ایزد منان را کاری بی‌هدف خوانده است. در ترجمه «تا آنچ از حقیقت حق است اقتباس کنند و به خاصیت نور نبوت ببینند، خلاق را بدان ارشاد و هدایت واجب دانند» هر دو ترجمه در تشخیص ارجاع عبارت «و به خاصیت نور نبوت ببینند» (ب) قبل (نه بعد) خود درست عمل نکرده‌اند و ترجمه نادرستی در ترکیب با بخش بعد ارائه داده‌اند. آخرین نمونه از متن اول اینکه در ترجمه واژه «مسند» در ترکیب «پدر آدمیان و مسند عالمیان»، در توصیف حضرت آدم^ع، ترجمه (الف) «the trustee of the world's inhabitants» [متولی/امین باشندگان عالم] و ترجمه (ب) «the foundation of the worlds» [بنیان عوالم] آورده است که نشان می‌دهد در مواردی که بافت واژه به قدر کفایت به

1. Gender-neutral

کشف معنا کمک نکند، هوش مصنوعی به معانی دیگر نزدیک به بافت متن رجوع می‌کند و خلأ را پر می‌کند. در چنین مواردی نیاز به مداخله ویراستار انسانی دوچندان اهمیت می‌یابد.

در ترجمه از کشف/المحجوب هم موارد مشابهی مشاهده شد. (شش) البته در مواردی انتخاب معادل‌ها جالب توجه است؛ برای مثال، در ترجمه (الف) برای «غناى خلق مثال ... آرام به مشاهدتی» آمده Human wealth, ... consists of ... solace through spiritual witnessing [غناى انسان ... مشتمل بر ... آرامش از طریق مشاهده معنوی است] و در ترجمه (ب) wealth of creation is like ... peace in contemplation [غناى خلق مانند ... آرامش در تأمل / تعمق است] که نشان می‌دهد معنای دورتر «مشاهدت» با توجه به بافت تحلیل و ترجمه شده است.

در ترجمه از مصباح/الهدایه، در هر دو ترجمه (الف) و (ب) در نقل قولی عربی که دوبار «الحق سبحانه» در آن آمده است، بار اول به دو واژه (اسم و صفت) و بار دوم به فقط اسم ترجمه شده است: در ترجمه (الف) ابتدا به Allah Almighty (الله قادر) و بار دوم به Allah (خداوند قادر) و بار دوم به God ترجمه شده است. این چنین حذفیات و شباهت عملکردی در دو ابزار متفاوت، ارزش تأمل و بررسی بیشتر در آینده دارد.

۴-۱-۱-۳. بسندگی واژگانی و تطابق سبکی

از نظر بسندگی واژگانی و تطابق سبکی، در ترجمه‌ها معادل‌هایی کلی‌تر یا ساده‌تر از واژگان متن مبدأ دیده می‌شود. برای مثال، در ترجمه از اسرار/التوحید، در ترجمه (الف)، «تحرز فرمودن» به «to lead ... from ... to» [رهبری از ... به ...] و در ترجمه (ب) «to guard against» [محافظت در برابر] گذارده شده است. ترجمه (الف) با انتخاب معادل‌هایی از قبیل Allah (به جای God) برای خداوند و استفاده از نویسه‌گردانی insān و uns برای واژگان «انسان» و «انس» در ترکیب «انسان و انس و مؤانست» و ارائه معادل انگلیسی در کمانک، تفاوت فرهنگی متن مبدأ را بارزتر می‌کند. لحن ترجمه (ب) ساده‌تر/ غیرادبی‌تر است؛ برای نمونه، «آفریدگار مصنوعات و صانع مخلوقات» در ترجمه (الف) «the Creator of all the Creator of all beings» [خالق همه مخلوقات و سازنده همه موجودات] و در ترجمه (ب) «of all things made and the Maker of all things created» [خالق همه چیزهای ساخته‌شده و سازنده همه چیزهای خلق‌شده] آمده است. از طرف دیگر، در ترجمه (الف) ترکیبات عطفی در موارد متعددی ساده شده است؛ برای نمونه، «شکر و سپاس» به gratitude و «عنایت و لطف» به grace و «ظاهر و پیدای و مبین و معین» به فعل appeared ترجمه شده است، حال آنکه ترجمه (ب) از این نظر به متن مبدأ نزدیک‌تر است و تجمیع واژگان مترادف در آن بارز نیست.

در ترجمه از کشف/المحجوب، در هر دو ترجمه کلمه «الله» فقط در عبارات قرآنی به Allah ترجمه شده و در موارد دیگر، «خداوند» و «حق» و «الله» همگی به God ترجمه شده است. در ترجمه (الف) ترکیبات واژه God عبارات آشنا در سیاق انگلیسی است (برای مثال، ترجمه «خداوند تعالی» به God Almighty = خداوند قادر) ولی در ترجمه (ب) عبارت نزدیک به لفظ فارسی/عربی به کار رفته است که در متون ترجمه‌ای بیشتر به چشم می‌خورد (برای مثال، «خداوند تعالی» به God (Exalted be He) = خدا (بلندمرتبه است او)). با وجود تأثیر سبکی و اهمیت فرهنگی این انتخاب‌ها در خوانش متن ترجمه، این تفاوت‌ها نشان‌دهنده تحلیل دقیق متن و ارائه گزینه‌های متناسب/سنجیده در هوش مصنوعی مولد است. به بیان دیگر، چنین مواردی دقت تحلیل‌گری و قاعده‌مندی انتخاب‌های مدل زبانی بزرگ در هوش مصنوعی مولد را آشکار می‌کند. در ترجمه از مصباح/الهدایه، نیز مواردی مشابه دو متن قبل مشاهده شد.

ویژگی‌های صوری و فرم ادبی متن در ترجمه‌ها دستخوش تغییر شده است. برای نمونه، در ترجمه از *اسرارالتوحید*، استفاده از واژگان هم‌ریشه و دارای واج آرایبی در متن مبدأ (برای نمونه، «هر صنفی را مصنفی مخصوص و هر طایفه‌ای به خاصیتی مخصوص») در ترجمه‌ها بازسازی نشده است و ارتباط صوری بین این واژگان از بین رفته است. در خصوص استعاره‌ها هم عملکرد یک‌دست نبوده است. برای نمونه، «ساحل نجات و شط رشد» در ترجمه (الف) به «the shores of salvation and the paths of righteousness» [سواحل نجات و مسیرهای پارسایی] و در ترجمه (ب) به «the shore of salvation and the path of guidance» [ساحل نجات و مسیر هدایت] گذارده شده است؛ یعنی «شط» به مسیر تبدیل شده است. در ترجمه از *کشف‌المحجوب*، در ترجمه (الف) برای ترجمه «غنا» از wealth و در ترجمه صفت هم‌ریشه آن یعنی «غنی» از rich استفاده شده و با وجود از بین رفتن ارتباط صوری دو واژه، معادل‌های هر واژه یک‌دست است؛ در ترجمه (ب) برای این دو از wealthy و wealth استفاده شده و ارتباط صوری هم حفظ شده است. به‌هرروی، زبان ترجمه زبانی امروزی و به نسبت ساده است. در ترجمه از *مصباح‌الهدایه* نیز نمونه‌های مشابه دیده شد. (بنج) ترجمه (ب) نسبت به ترجمه (الف) بیشتر مقید به الفاظ متن فارسی است.

۴-۱-۱-۴. صحت دستوری و تطابق سبکی

با وجود اینکه ترجمه‌های دو ابزار از نظر دستوری ایرادی ندارد، با متن فارسی تفاوت ساختاری و سبکی دارد. برای نمونه، در مقطعی از *اسرارالتوحید*، از ویژگی‌های نثر متن فارسی استفاده بارز از ترکیب‌های عطفی (مانند تنسیق الصفات): «ظاهر و پیدا و مبین و معین» یا اتباع «شکر و سپاس و ستایش» و جملات مرکب هم‌پایه (مانند «عالم را بیافرید و به انواع غرایب و بدایع آن را مخصوص گردانید و ... از مثنی خاک، آدم صفی را ... بیافرید و سال‌ها میان مکه و طایف ... بگذاشت») طولانی است، حال آنکه در ترجمه‌ها جملات به دفعات شکسته و به جملات کوچک‌تر تقسیم شده است.

جدول ۱. مقایسه کلی جمله‌بندی و طول واژگان در ترجمه متون عرفانی براساس دستور ساده ترجمه در هوش مصنوعی مولد

تعداد واژه‌های طولانی (۸ حرف یا بیشتر)	میانگین طول واژگان (به حرف)	میانگین تعداد واژه در جمله (گردشده)	تعداد کل جملات	تعداد کل واژگان	
<i>اسرارالتوحید</i>					
۵	۳,۶۳	۷۵	۶	۴۵۲	متن فارسی
۱۱۴	۵,۰۳	۲۵	۲۳	۵۵۰	ترجمه چت‌جی‌بی‌تی (الف)
۱۱۱	۴,۸۸	۳۵	۱۷	۵۹۶	ترجمه جمینای (ب)
<i>کشف‌المحجوب</i>					
۱۳	۳,۴۸	۲۷	۱۵	۴۰۶	متن فارسی
۱۰۸	۵,۰۷	۲۲	۲۳	۵۰۳	ترجمه چت‌جی‌بی‌تی (الف)
۸۸	۴,۷۳	۲۸	۱۷	۴۷۷	ترجمه جمینای (ب)
<i>مصباح‌الهدایه</i>					
۱۱	۳,۷۴	۳۸	۱۱	۴۱۴	متن فارسی
۱۱۱	۵,۲۶	۲۳	۲۳	۵۲۶	ترجمه چت‌جی‌بی‌تی (الف)
۱۰۶	۵,۰۷	۲۲	۲۵	۵۴۵	ترجمه جمینای (ب)

چنان‌که در جدول فوق دیده می‌شود، در ترجمه از *اسرارالتوحید*، از نظر طول جملات، متن فارسی جملات کمتر و طولانی دارد ولی تعداد جملات ترجمه (الف) حدود ۴ برابر و در ترجمه (ب) حدود ۳ برابر است. از سوی دیگر، ترجمه (الف) حدود ۲۰ درصد و ترجمه (ب) حدود ۳۰ درصد طولانی‌تر از متن فارسی است. مقایسه نشان می‌دهد که ترجمه‌ها با داشتن توقف‌های بیشتر و جملات کوتاه‌تر، ضرباهنگ متفاوتی نسبت به متن فارسی دارند و این ساختار معاصرتر، خوانش ساده‌تری برای متن مقصد ایجاد کرده و آن را برای مخاطبان انگلیسی‌زبان دسترس‌پذیرتر کرده است (درخصوص ساده‌سازی ساختاری در ترجمه، نک. Liu & Afzaal, 2021). به بیان دیگر، متن مقصد با فاصله‌گرفتن از ویژگی‌های ساختاری و سبکی متن فارسی قدیم، به زبان مخاطب انگلیسی‌زبان معاصر اولویت داده است. این ویژگی در ترجمه (الف) بارزتر است. در ترجمه از *کشف‌المحجوب* هم ترجمه‌های (الف) و (ب) حدود ۲۰ درصد طولانی‌تر از متن فارسی است و تعداد جمله‌های ترجمه (الف) ۵۰ درصد بیشتر از متن فارسی است، با آنکه میانگین طول جملات ترجمه‌ها و متن فارسی تفاوت فاحشی ندارد. متن فارسی موجزتر است. ترجمه از *مصباح‌الهدایه* نیز ویژگی‌های مشابهی دارد.

البته، شکستن جملات باعث شده پیوستگی^۱ متن در مواردی متأثر شود و عبارت توصیفی به صورت جملات مستقل ارائه شود. برای نمونه، در بخشی از ترجمه از *اسرارالتوحید* عبارت وصفی در توصیف حضرت آدم^(ع) به جمله‌ای خبری تبدیل شده و سبک متن را دستخوش تغییر کرده است. (هفت)

در ترجمه از *کشف‌المحجوب* نیز در ترجمه (الف) جملات به واحدهای معنایی بیشتری تقطیع شده و کلمات ربطی افزوده شده است. برای مثال، در ترجمه (الف) جمله زیر به دو جمله تبدیل شده و تضاد منطقی دو گزاره با افزودن *conversely* (بلعکس) تصریح شده است. (هشت) در بخش‌های دیگری از ترجمه (الف) هم تضاد یا تقابل با افزودن *on the other hand* (از سوی دیگر) و *but* (اما) برجسته شده است. این افزودن‌ها خوانش متن ترجمه را ساده‌تر و پیوستگی ظاهری آن را بیشتر از متن مبدأ می‌کند. چنین موردی در ترجمه (ب) مشاهده نشد. موارد مشابهی در ترجمه‌های *مصباح‌الهدایه* نیز مشاهده شد.

از نظر میانگین طول واژگان متن (ستون‌های پنج و شش جدول بالا) نیز می‌توان به ترجمه‌ها نگاه کرد. چنان‌چه مشخص است، میانگین طول واژها در همه ترجمه‌ها از متن فارسی بیشتر است و تعداد واژه‌های طولانی (بیش از هشت حرف) در همه ترجمه‌ها به مراتب بیشتر از متن مبدأ است. انجام چندین آزمون تی^۲ و مقدار احتمال^۳ حاصل از آن بین متن مبدأ و متن‌های ترجمه نشان داد که تفاوت طول واژگان بین متن مبدأ و مقصد بسیار معنادار است، اما در هر سه متن، تفاوت معناداری بین ترجمه (الف) و (ب) از این نظر وجود ندارد. طول واژه در زبان با میزان اطلاعاتی که در بافت منتقل می‌کند رابطه دارد؛ واژه‌های بلندتر معمولاً حامل اطلاعات بیشتریند یا کمتر قابل پیش‌بینی‌اند (Piantadosi et al., 2011). می‌توان چنین اظهار کرد که متن فارسی معنا را به صورت فشرده‌تر و باتکیه‌بر صرف و بافت منتقل می‌کند، اما در ترجمه‌های انگلیسی از واژه‌های صریح‌تر و طولانی‌تر برای حفظ شفافیت معنایی استفاده شده است. البته چنین مقایسه‌ای بین متن فارسی و انگلیسی باید در تصویر بزرگ‌تر تفاوت‌های ساختاری و واژه‌سازی در دو زبان دیده شود که در حوصله این مقاله نیست.

1. Cohesion

2. T-test

3. P-value

۴-۲-۱. جمع بندی نتایج مرحله اول

در جدول زیر خلاصه‌ای از مهم‌ترین مشاهدات مرحله اول آمده و چند نکته کلی تر نیز افزوده شده است.

جدول ۲. نقاط قوت و ضعف کلی ابزارهای هوش مصنوعی جت جی پی تی و جمینای در ترجمه متون عرفانی فارسی

<p>نقاط قوت کلی</p> <ul style="list-style-type: none"> - سهولت دسترسی و ارائه رایگان خدمات به همه کاربران - سرعت بالا در پردازش، پاسخ به کاربر و ارائه اطلاعات (خروجی) - امکان ارائه خدمات مختلف از جمله تفسیر و توضیح متون - امکان تعامل در زبان‌های مختلف و براساس ورودی‌های به زبان‌های مختلف - امکان استفاده از مهندسی دستور برای شخصی سازی پاسخها - بروزرسانی مستمر ابزارها با هدف تقویت عملکرد 	
<p>نقاط ضعف کلی</p> <ul style="list-style-type: none"> - اعمال برخی محدودیت‌های دسترسی برای کاربران ایرانی - محدودیت در تعداد بارگذاری فایل در نسخه‌های رایگان - حذف ویژگی‌های ظاهری (formatting) متن ورودی در حالت نوشتاری - محدودیت در حجم گفت‌وگو با مدل‌های پیشرفته در نسخه‌های رایگان - ملاحظات مربوط به حفظ محرمانگی اطلاعات ورودی در تعامل با ابزار - ملاحظات مربوط به یک‌دستی متن خروجی با توجه به تغییرپذیری مدام ابزارها 	
<p>نقاط قوت در ترجمه متون عرفانی فارسی</p> <ul style="list-style-type: none"> - تشخیص درست زبان متن در متون چندزبانه (در اینجا ترکیب فارسی و عربی) - تشخیص درست موضوع و سیاق و ژانر متن و انتخاب‌های متناسب - تشخیص عبارات قرآنی (بدون اینکه در متن اشاره شده باشد) - تشخیص درست اسامی خاص و ارائه نویسه گردانی درست - تشخیص اصطلاحات عرفانی/ فرهنگی و ارائه نویسه گردانی برای آن‌ها (بیشتر در ترجمه جت جی پی تی) - انگشت‌شماربودن اشتباهات فاحش معنایی (اشتباهات بیشتر در ترجمه جمینای) و حذفیات - صحت کامل از نظر رعایت دستور (grammar) زبان مقصد - ثبات و یک‌دستی کلی در انتخاب معادل برای واژه یکسان 	
<p>نقاط ضعف در ترجمه متون عرفانی فارسی</p> <ul style="list-style-type: none"> - افزودن توضیحات یا ارجاعات ناخواسته در متن ترجمه (بیشتر در ترجمه جمینای) - زیاده‌روی در قالب‌دهی و بازآفرینی ساختاری متن که در مواردی به حذف بخشی از متن هم منجر شده است (بیشتر در ترجمه جت جی پی تی) - گرایش به استفاده از ضمیر جنسی خنثی (سوم شخص جمع) در انگلیسی در اطلاق به سوم شخص مفرد - گرایش به تجمیع واژه‌های هم‌نشینی که معانی نزدیک دارند و ساده‌سازی ترکیبات عطفی (بیشتر در ترجمه جت جی پی تی) - محدودیت در ترجمه صحیح ترکیب‌های بدیع که نیاز به تحلیل فرای بافت دارد - محدودیت در تشخیص و حل برخی ابهامات ساختاری - گرایش به انتخاب معادل‌های کلی تر یا ساده‌تر در ترجمه واژگان متن مبدأ - عدم انتقال ارتباط آوایی و صوری واژگان (صنایع لفظی) - گرایش به تطبیق فرهنگی با جامعه مقصد (بیشتر در ترجمه جمینای) - گرایش به ساده‌سازی سبک نثر متن مبدأ در ترجمه - ایجاد ضرابه‌نگ متفاوت در متن ترجمه به دلیل شکستن جملات به جملات کوچک‌تر (ساده‌سازی ساختاری) با واژگان بیشتر (تصریح) (در ترجمه جت جی پی تی شدیدتر) - گرایش به تصریح با افزودن واژگان ربطی بین جملات (بیشتر در ترجمه جت جی پی تی) 	

نکته حائز اهمیت درخصوص جدول فوق این است که نقاط ضعف در همه موارد یک‌دست نبوده و حتی با تغییر متن ورودی، گاه رفتار ابزار در ترجمه تغییر می‌کند که دلیل آن به‌طور دقیق مشخص نیست؛ پس این کاستی‌ها مطلق نیست. از سوی دیگر، بیشتر بودن نقاط ضعف به معنی نامناسب بودن متن ترجمه نیست، بلکه ضرورت بازننگری آن به‌دست ویراستار انسانی و نیز استفاده از مهندسی دستور برای تغییر برخی گرایش‌های ابزار را پررنگ‌تر می‌کند. از این‌رو، در پاسخ به پرسش نخست پژوهش باید گفت که بله، ابزارهای هوش مصنوعی ظرفیت بسیار مناسبی برای ترجمه متون عرفانی فارسی به انگلیسی دارند و شدت نقاط ضعف در آن‌ها به اندازه‌ای نیست که این ابزارها را به گزینه‌ای نامطلوب تبدیل کند.

در مرحله دوم، با استفاده از مهندسی دستور و طرح دستور دقیق ترجمه در هوش مصنوعی مولد، میزان تغییر متون و کاهش کاستی‌های مذکور بررسی شد.

۴-۲. مرحله دوم: دستور دقیق ترجمه

در مرحله دوم، چنان‌که در بخش روش‌شناسی شرح داده شد، دستوری دقیق و هدفمند برای تولید ترجمه‌ای دقیق مشابه متن مبدأ از نظر سبکی و ساختاری طرح گردید تا میزان تأثیر آن در خروجی ابزارهای هوش مصنوعی مولد سنجیده شود. این دستور در زیر آمده است:

Translate the following extract from the Persian mystical book *Asrār al-Tawhīd* into English. Maintain the literariness and formality of the source text while ensuring an accurate translation. Retain the original structure where possible to reflect the style of the Persian prose. Additionally, try to preserve the formal features of the text, such as literary devices like alliteration. Provide transliterations (in parentheses) for culture-bound terms and key concepts: //

[قطعۀ زیر را از کتاب عرفانی فارسی اسرارالتوحید به انگلیسی ترجمه کن. ضمن حفظ ادبیت و رسمیت متن اصلی، ترجمه‌ای دقیق ارائه کن. تا حد امکان، ساختار متن را به گونه‌ای بازتاب بده که سبک نثر فارسی حفظ شود. همچنین، ویژگی‌های صوری متن، از جمله صناعی مانند واج‌آرایی را نیز تا حد ممکن در ترجمه منعکس کن. برای اصطلاحات فرهنگی و مفاهیم اساسی، ترانویسی (درون کمانک) ارائه کن: //]

قاعدتاً برای هر متن، نام کتاب مربوطه درج شد. نتیجه بررسی خروجی‌ها در بخش بعد آمده است.

۴-۲-۱. بررسی ترجمه‌های مرحله دوم

در مقایسه ترجمه‌های مرحله دوم (دستور ترجمه دقیق) با مرحله اول (دستور ساده ترجمه)، از نظر میزان رسمیت و ادبیت متن، تفاوت چندانی در ترجمه‌های چت‌جی‌پی تی (الف) و جیمینای (ب) مشاهده نشد و ترجمه‌ها نثر و سبک نگارشی مشابهی داشت. نظر به اینکه در دستور، حفظ «ساختار متن» و «سبک نثر فارسی» هم خواسته شده بود، در مواردی تقدم و تأخر ارائه مطالب به متن فارسی نزدیک شده بود و ترکیبات عطفی خلاصه نشده بود. از نظر ساخت جملات، لحن و سیاق نثر انگلیسی تفاوت فاحشی مشاهده نشد و همچنان‌که در نمونه تصویر زیر دیده می‌شود، خروجی ابزار همچنان متن ترجمه را متفاوت از متن مبدأ قالب‌بندی کرده و با استفاده از برجسته‌نویسی، بخش‌هایی از متن را بارز کرده است، بدون اینکه در دستور چنین موردی خواسته شده باشد. در مرحله دوم، ترجمه (ب) دیگر مؤخره (توضیح اصطلاحات) به ترجمه اضافه نکرد.

Therefore, the wealth of God—Exalted is He—is that He is in need of no one and nothing. He does whatever He wills. No purpose opposes His will, no barrier obstructs His power. He has complete authority over the realities of beings and the creation of opposites. He has always been and will always be thus.

But the 'wealth' of creation is nothing more than:

- a temporary livelihood (*ma'isha*),
- the attainment of fleeting joy (*masarra*),
- deliverance from misfortune (*āfah*),
- or a moment of repose in witnessing (*mushāhada*).

All of these are contingent, subject to change, driven by need and longing, and marked by incapacity and submission. Thus, for the servant, the name 'wealth' is only figurative (*majāz*), while for God—

تصویر ۱. نمونه قالب‌دهی خودکار متن در ترجمه چت جی‌پی‌تی از کشف‌المحجوب

در ترجمه‌ها، طبق دستورالعمل، واژگان و عبارات مهم متن درون کمانک ترانویسی شده است، که بیشتر از مرحله اول است و در ترجمه (الف) به مراتب بیشتر دیده می‌شود. برای نمونه، در ترجمه از *اسرارالتوحید* بیش از ۴۰ مورد، از جمله «اصفیا»، «حما مسنون»، «استکمال نفس انسانی» و «دلیل دال» ترانویسی شده است. ترانویسی‌ها نشان می‌دهد که به دلیل تأکید بر حفظ ویژگی‌های صوتی متن، موارد دارای صنایع لفظی (مثل «دلیل دال» و «برهان برین») نیز جزو عبارات مهم متن شمرده شده‌اند. نتیجه اعمال این دستور در ترجمه و نیز قالب‌دهی خودکار متن، بینش مناسبی نسبت به روش تحلیل متن در هوش مصنوعی مولد و چگونگی شناسایی واژه‌های و عبارات محوری، و در نتیجه تشخیص سیاق و ژانر متن، به خواننده/پژوهشگر ارائه می‌کند.

تأکید در دستور بر دقت در ترجمه موجب شده که اشتباهات فاحشی که در تحلیل ترجمه مرحله اول مشاهده شد، در این مرحله رفع شود. برای نمونه، ترجمه «انسان و انس و مؤانست» در ترجمه (الف) و (ب) از *اسرارالتوحید* کامل شده و با ترانویسی آمده است؛ در ترجمه (ب) از *کشف‌المحجوب* در ترجمه «تسمیه نشانی است میان خلق و آن را حدی» دیگر به اشتباه «او» (خدا) اضافه نشده است؛ و در ترجمه (الف) از *مصباح‌الهدایه*، دیگر «فناى باطن» حذف نشده است. البته این بهبود کیفیت با تغییراتی گاه ناخواسته و خارج از قاعده هم همراه بوده است. برای مثال، در ترجمه (الف) از *مصباح‌الهدایه*، در مرحله اول، کلمه «الله» همواره به Allah [الله] ترجمه شده است و در مرحله دوم صرفاً به God [خدا]، که خلاف موازین دستور دقیق ما بوده است؛ یا در هر دو ترجمه از *کشف‌المحجوب*، واژه «قلب» در عبارت «بر قلب اعیان ... توانا» که در مرحله اول با مفهوم دگرگون و متحول کردن ترجمه شده بود، در مرحله دوم به realities [واقعیت‌ها/ اصلیت] و hearts [بطون/ قلب‌ها] ترجمه شده که نادرست است؛ یا در ترجمه (الف) از *کشف‌المحجوب* در مرحله دوم، «دوستی» به love [عشق/ محبت] ترجمه شده است و ترانویسی *maḥabba* [محبت] برای آن ارائه شده است، حال آنکه اصلاً واژه «محبت» در متن مبدأ وجود نداشته است! چنین نمونه‌هایی نشانگر این است که مهندسی دستور ممکن است جنبه‌هایی از متن را به هدف مطلوب نزدیک‌تر کند و جنبه‌های دیگری را ناخواسته از هدف مطلوب فاصله دهد.

در خصوص نکته ذکر شده راجع به ضمائر خنثی در ترجمه از مصباح‌الهدایه، در مرحله دوم دیده شد که هر دو ترجمه از ضمائر مذکر استفاده کرده‌اند که به نظر می‌رسد متناسب با دستور دقیق ترجمه است. از سوی دیگر، ترجمه (الف) از مصباح‌الهدایه در این مرحله افزون‌بر ترانویسی به الفبای لاتین، عبارات فارسی هم در کمانک افزوده است (تصویر ۲). منحصر بودن این الگو به ترجمه این متن در مرحله دوم نشان می‌دهد که عوامل مختلفی، از جمله خود متن ورودی، ممکن است رفتار هوش مصنوعی مولد را در تولید خروجی تغییر دهد؛ حتی در حالتی که دستور یکسانی استفاده شود.

The Two Types of Fanā

Fanā is of two types: the outward annihilation (*fanā-yi zāhir* - فنای ظاهر) and the inward annihilation (*fanā-yi bāṭin* - فنای باطن). The outward fanā is the obliteration of actions (*fanā-yi af'āl* - فنای افعال), which results from the manifestation (*tajallī*) of divine acts (*af'āl-i ilāhī* - افعال الهی). The possessor of

تصویر ۲. نمونه افزودن ترانویسی و عبارت فارسی در کمانک در ترجمه چت جی‌بی‌تی از مصباح‌الهدایه

تفاوت دیگری که با مرحله اول به چشم می‌خورد ترجمه صفات خداوند است که به لفظ فارسی / عربی نزدیک‌تر شده است. برای نمونه، در ترجمه (الف) از کشف‌المحجوب، «خداوند -- تعالی» در مرحله اول به «God Almighty» [خداوند قادر] و در مرحله دوم به «God—Exalted is He» [خدا – بلندمرتبه است او] ترجمه شده که متناسب با هدف دستور ترجمه دقیق بوده است.

در آخر، در مقایسه جمله‌بندی متون در مرحله دوم (جدول ۳) با مرحله اول (جدول ۱)، به نظر می‌رسد تفاوت‌چندانی در تعداد جملات ایجاد نشد و همچنان در ترجمه انگلیسی، متن فارسی به جملات بیشتری تقطیع و ارائه شده است و مفصل‌تر از متن فارسی است. دلیل اصلی تعداد بیشتر واژگان ترجمه در مرحله دوم، افزوده شدن ترانویسی‌های متعدد در کمانک است که طبق دستور ترجمه بوده است.

جدول ۳. مقایسه کلی جمله‌بندی و طول واژگان در ترجمه متون عرفانی بر اساس دستور دقیق ترجمه در هوش مصنوعی مولد

تعداد واژه‌های طولانی (۸ حرف یا بیشتر)	میانگین طول واژگان (به حرف)	میانگین تعداد واژه در جمله (گردشده)	تعداد کل جملات	تعداد کل واژگان	اسرارالتوحید
۵	۳,۶۳	۷۵	۶	۴۵۲	متن فارسی
۱۷۱	۵,۲۶	۳۹	۱۸	۶۹۹	ترجمه چت جی‌بی‌تی (الف)
۱۲۷	۴,۸۸	۴۲	۱۵	۶۳۶	ترجمه جمینای (ب)
					کشف‌المحجوب
۱۳	۳,۴۸	۲۷	۱۵	۴۰۶	متن فارسی
۱۲۸	۵,۱۹	۲۱	۲۶	۵۴۵	ترجمه چت جی‌بی‌تی (الف)
۹۰	۴,۶۵	۳۴	۱۶	۵۵۱	ترجمه جمینای (ب)
					مصباح‌الهدایه
۱۱	۳,۷۴	۳۸	۱۱	۴۱۴	متن فارسی
۱۴۳	۵	۳۲	۲۳	۷۳۵	ترجمه چت جی‌بی‌تی (الف)
۹۵	۴,۷	۲۶	۲۳	۵۹۳	ترجمه جمینای (ب)

از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که دستور دقیق ترجمه مبنی بر حفظ ساختار و سبک نگارشی متن مبدأ تغییر چندانی در نتیجه مرحله دوم ایجاد نکرد.

از نظر طول واژگان نیز همچنان میانگین طول واژگان در ترجمه‌ها بیشتر است و تعداد واژگان طولانی بیشتری از متن مبدأ دارند که نشان از تصریح دارد. آزمون‌های تی جداگانه بین ترجمه‌های (الف) و (ب) در مرحله دوم و بین ترجمه‌های مرحله اول و دوم هر ابزار در هر متن تفاوت معناداری از نظر طول واژگان نشان نداد؛ اما همچنان تفاوت بین متن مبدأ و مقصد در همه موارد بسیار معنادار بود.

جدول ۴. تأثیر استفاده از دستور ترجمه دقیق‌تر در ترجمه متون عرفانی فارسی به انگلیسی

تأثیر مطلوب	تأثیر نامطلوب یا عدم تأثیر
<ul style="list-style-type: none"> - رفع اشتباهات ترجمه‌ای فاحش مرحله اول (افزایش دقت) - تقید بیشتر به ساختار و سبک نثر فارسی و تقدم و تأخر ارائه مطالب - دقت بیشتر در ترجمه ترکیبات عطفی و ترجمه صفات الهی - حذف مقدمه و توضیحات اضافه آخر ترجمه در ترجمه جمینای - رعایت دستور افزودن ترانویسی برای واژگان و عبارات مهم (بیشتر در ترجمه چت جی‌پی‌تی) - توجه به ویژگی‌های صوری متن در ترانویسی (مطابق دستور) - استفاده از ضمیر مذکر به جای ضمیر جنسی خنثی (سوم شخص جمع) در انگلیسی در اطلاق به سوم شخص مفرد 	<ul style="list-style-type: none"> - همچنان قالب‌بندی و ساختاردهی متفاوت متن ترجمه (خلاف درخواست کاربر) - نبود تغییر خاص در لحن و سیاق نثر انگلیسی (از جمله از نظر رسمیت و ادبیت متن ترجمه) - بروز برخی اشتباهات ترجمه‌ای جدید نسبت به مرحله اول - بروز برخی رفتارهای خارج از قاعده (مانند افزودن واژه‌ای که در متن نبوده است) - متغیر بودن رفتار ترجمه‌ای (افزودن عبارات فارسی در کنار ترانویسی در یک ترجمه چت جی‌پی‌تی) - همچنان تقطیع جملات و استفاده از واژگان بیشتر

۵- نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، آزمودن ظرفیت هوش مصنوعی مولد در زمینه ترجمه متون عرفانی کهن فارسی به انگلیسی بود که بدین منظور سه مقطع از اسرارالتوحید، کشف‌المحجوب و مصباح‌الهدایه را با استفاده از ابزارهای چت جی‌پی‌تی و جمینای در دو مرحله با استفاده از دستور ساده و دستور دقیق ترجمه (مهندسی دستور) به انگلیسی ترجمه و ارزیابی شد. ارزیابی نتایج مرحله اول نشان داد که هر دو ابزار با تشخیص موضوع، سیاق و ژانر متن، ترجمه‌های متناسب و قابل‌استفاده‌ای در زبان انگلیسی برای مخاطب عام ارائه داده‌اند که در مواردی از نویسه‌گردانی و حتی افزودن مرجع قرآنی نیز بهره برده‌اند و عناصر خاص متنی را بارز کرده‌اند. این مورد نشانگر تحلیل موضوعی و شناسایی خودکار اجزای متن قبل از ترجمه در هوش مصنوعی مولد است. ترجمه‌ها با وجود عاری‌بودن از اشکالات دستوری، از نظر ساختار و جمله‌بندی و پیوستگی جملات با متن فارسی تفاوت داشت؛ ترجمه‌ها از متن فارسی طولانی‌تر بود و جملات بیشتر و ضرابه‌نگ‌کنندتری داشت و با داشتن واژگان بیشتر و طولانی‌تر، حاوی تصریح بود. ویژگی‌های صوری و فرم ادبی متن نیز دستخوش تغییر شده بود. در مواردی اشتباهات فاحش معنایی و حذفیات و اضافاتی نیز مشاهده شد که اندک‌شمار بود. در مرحله دوم و با تعیین معیارهایی برای عملکرد ابزار هوش مصنوعی از طریق مهندسی دستور، تلاش شد سبک و

زبان ترجمه به سوی خاصی سوق داده شود که در مواردی موفق و در مواردی دیگر ناموفق بود. به طور کلی، با اینکه در مرحله دوم عمده اشتباهات فاحش در ترجمه‌ها برطرف شد، این نکته بارز شد که عوامل مختلفی، از جمله خود متن ورودی، ممکن است رفتار هوش مصنوعی مولد را در تولید خروجی تغییر دهد؛ حتی در حالتی که دستور یکسانی استفاده شود. به بیان دیگر، دستور دقیق‌تر ممکن است جنبه‌هایی از متن را به هدف مطلوب نزدیک‌تر و جنبه‌های دیگری را ناخواسته از هدف مطلوب دور کند.

بر اساس نتایج و یافته‌های پژوهش می‌توان تأکید کرد که ابزارهای هوش مصنوعی مولد، ظرفیت بسیار بالایی در ارائه ترجمه و دسترس پذیر کردن متون عرفانی (کهن) فارسی دارند؛ به ویژه وقتی که با پساویرایش انسانی همراه شوند. از چالش‌های پژوهش در این حوزه، تغییر سریع ابزارها و نیز متغیر بودن خروجی آن‌ها حتی با دستورهای مشابه است. خروجی ابزارهای هوش مصنوعی مولد به دلیل ماهیت احتمالی^۱ و تغییرپذیری مدل‌های زبانی همواره ثابت نیست و ممکن است در زمان‌ها یا نسخه‌های مختلف نتایج متفاوتی ایجاد کند. در پژوهش‌های آینده می‌توان به بررسی نظام‌مندتر این تغییرپذیری‌ها، طراحی معیارهای دقیق‌تر برای سنجش کیفیت ترجمه‌های هوش مصنوعی و نیز بررسی نقش انسان در پساویرایش پرداخت. پژوهش‌های پیکره‌بنیاد با هدف بررسی ویژگی‌های زبانی و سبکی ترجمه هوش مصنوعی امکان ارائه اطلاعات کمی و محاسباتی را فراهم خواهد کرد. حوزه پیشنهادی دیگر، بهینه‌سازی^۲ مدل زبانی با تمرکز بر ترجمه متون عرفانی است. همچنین، می‌توان کاربرد هوش مصنوعی مولد را در جایگاه دستیار مترجم انسانی برای توضیح و تفسیر متن و پیشنهادات ترجمه‌ای بررسی کرد. پژوهش بیشتر در این حوزه‌ها با هدف ایجاد شناخت نسبت به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های هوش مصنوعی مولد در حوزه ترجمه و توضیح و تفسیر متون عرفانی می‌تواند راه را برای انتقال آسان و سریع معارف، گنجینه و میراث فرهنگی و ادبی ایران هموار سازد.

پیوست‌ها

توضیحات تکمیلی و متون خروجی بررسی شده در پیوست مقاله ارائه شده است.

منابع

- امامی، کریم (۱۳۶۹). ترجمه ناپذیرها و ترجمه‌پذیرها و راه آینده. کلک، (۸)، ۱۸۴-۱۸۹.
- <https://ensani.ir/fa/article/258503>
- رجبی دوغیکلایی، علی، و بالو، فرزاد (۱۳۹۵). بررسی ساختار زبانی «کشف‌المحجوب و مصباح‌الهدایه». *مطالعات زبان و بلاغی*، ۷(۱۳)، ۳۳-۵۲. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2017.10522.1008>
- زینی، مه‌ری، و جلالی پندری، یدالله (۱۳۸۸). زنان و سیروس‌لوک عرفانی. *پژوهش‌های ادب عرفانی*، ۳(۲)، ۲۱-۵۰.
- https://jpll.ui.ac.ir/article_16348.html
- عبدالرحمن جامی، نورالدین (۱۳۷۳). *نفحات الانس من حضرات القدس* (محمود عابدی، مصحح). اطلاعات.
- عزالدین کاشانی، محمود بن علی (۱۳۹۴) *مصباح‌الهدایه و مفتاح‌الکفایه* (جلال‌الدین همایی، مصحح). سخن.

1. Probabilistic nature

2. Fine-tuning

مجیدی، فاطمه، یاور، هادی، و قدوسی فیض آباد، زهره (۱۳۹۳). بررسی ویژگی‌های سبکی کشف‌المحجوب با رویکرد نظریه‌ی انتقادی در چارچوب دستور نقش‌گرای هلیدی. *پژوهش‌های ادب عرفانی*، ۸(۲)، ۱۲۳-۱۵۶.

https://jpll.ui.ac.ir/article_16457.html

محمد بن منور (۱۳۶۶). *اسرارالتوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید* (۲ ج؛ محمدرضا شفیعی کدکنی، مصحح). آگه. مدنی مبارکه، فاطمه السادات، میرباقری فرد، سید علی اصغر، و روضاتیان، سیده مریم (۱۳۹۹). الگویی برای تحلیل فرایند شکل‌گیری زبان عرفانی از دستگاہ زبان قرآنی. *ادبیات عرفانی*، ۱۲(۲۳)، ۳۷-۷۵.

<https://doi.org/10.22051/jml.2021.33518.2119>

مدنی، فاطمه السادات، میرباقری فرد، سید علی اصغر، و روضاتیان، سیده مریم (۱۴۰۱). رفتارشناسی واژه در زبان عرفانی (مسیری در تحلیل فرایند شکل‌گیری زبان عرفانی). *جستارهای زبانی*، ۱۳(۱)، ۳۵۷-۳۸۹.

https://lrr.modares.ac.ir/article_7009.html

میرباقری فرد، سید علی اصغر (۱۳۹۱). عرفان عملی و نظری یا سنت اول و دوم عرفانی؟ (تأملی در مبانی تصوف و عرفان اسلامی). *پژوهش‌های ادب عرفانی*، ۶(۲)، ۶۵-۸۸.

https://jpll.ui.ac.ir/article_16417.html

نیک‌نژاد، جلیل، زمان احمدی، محمدرضا، و حکمت، شاهرخ (۱۳۹۸). رهیافتی به تجربه‌های عرفانی عارفان در زبان عرفان. *عرفان اسلامی*، ۱۶(۶۱)، ۲۷۳-۲۹۵.

<https://sanad.iau.ir/Journal/mysticism/Article/907763/FullText>

واحد دوست، مهوش، و رحمتی، یاسر (۱۳۹۳). برخی از وجوه تمایز متون عرفانی نسبت به آثار غیر عرفانی (با تأکید بر امهات آثار عرفانی قرون ۶-۹). *مطالعات عرفانی*، ۲۰(۲)، ۲۰۹-۲۵۲.

https://serfani.kashanu.ac.ir/article_113113.html

هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان (۱۳۹۳). *کشف‌المحجوب* (محمود عابدی، مصحح). سروش.

References

- Abd al-Rahman Jami, N. (1994). *Nafahāt al-Uns min Ḥazarāt al-Qods* (2nd ed.; M. Abedi, Ed.). Etṭelā'āt. [In Persian]
- Arjani, S. H., & Jamshidiha, M. (2024). A comparison of the quality and speed of post-edited translation and human-initiated translation by novice translators. *Iranian Journal of Translation Studies*, 21(84), 53–74. <https://journal.translationstudies.ir/ts/article/view/1074>
- Emami, K. (1990). Untranslatables and translatables and the way forward. *Kelk*, (8), 184-189. [In Persian]
- Ezz al-Din Kashani, M. (2015). *Miṣbâḥ al-Hidâyah va Miṣbâḥ al-Kifâyah* (12th ed.; J. Homaei, Ed.). Sokhan. [in Persian]
- Federiakina, D., Molerov, D., Zlatkin-Troitschanskaia, O., & Maur, A. (2024). Prompt engineering as a new 21st century skill. *Frontiers in Education*, 9, 1-14. <https://doi.org/10.3389/educ.2024.1366434>
- Feuerriegel, S., Hartmann, J., Janiesch, C., & Zschech, P. (2023). Generative AI (Ver. 1). *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.07930>
- Gemini for Google Workspace (2024, October). *Prompting guide 101: A quick-start handbook for effective prompts*. Retrieved October 28, 2024 from <https://services.google.com/fh/files/misc/gemini-for-google-workspace-prompting-guide-101.pdf>
- Gemini Team Google (2024). Gemini: A family of highly capable multimodal models [Version 4]. *arXiv*, 2312.11805v4. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2312.11805>
- Google Developers (2023). *Prompt engineering for generative AI*. Retrieved from <https://developers.google.com/machine-learning/resources/prompt-eng> (Last updated August 08, 2023).

- Guerberof Arenas, A. (2020). Pre-editing and post-editing. In E. Angelone, M. Ehrensberger-Dow, & G. Massey (Eds.), *The Bloomsbury companion to language industry studies* (pp. 333–360). Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781350024960.0019>
- Hermans, T. (2023). Untranslatability and the canonical text. In H. Israel (Ed.), *The Routledge handbook of translation and religion* (pp. 38–51). Routledge. <https://B2n.ir/sx8949>
- Hojviri, A. H. A. O. (2014). *Kašf al-Mahjūb* (9th ed.; M. Abedi, Ed.). Soroush. [In Persian]
- Knoth, N., Tolzin, A., Janson, A., & Leimeister, J. M. (2024). AI literacy and its implications for prompt engineering strategies. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, 100225. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100225>
- Kohen, P. (2010). *Statistical machine translation*. Cambridge University Press.
- Kohen, P. (2020). *Neural machine translation*. Cambridge University Press.
- Liu, K., & Afzaal, M. (2021). Syntactic complexity in translated and non-translated texts: A corpus-based study of simplification. *PLoS ONE*, 16(6), e0253454. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0253454>
- Madani Mobarakeh, F. S., Mirbagheri Fard, S. A. A., & Rozatian, S. M. (2020). A model for analyzing the process of mystical language formation derived from the Qur'anic language system. *Mystical Literature*, 12(23), 37–75. <https://doi.org/10.22051/jml.2021.33518.2119> [In Persian]
- Madani, F. S., Mirbagheri Fard, S. A. A., & Rozatian, S. M. (2022). Word behaviorology in mystical language (A path in analyzing the process of mystical language formation). *Language-related Research*, 13(1), 357–389. https://lrr.modares.ac.ir/article_7009.html [In Persian]
- Majidi, F., Yavari, H., & Ghodosi Feyz Abadi, Z. (2014). An investigation of stylistic features of *Kashf al-Mahjoub* on the basis of Halliday's functional grammar. *Research on Mystical Literature*, 8(2), 123–156. https://jpll.ui.ac.ir/article_16457.html [In Persian]
- Mirbagheri Fard, S. A. A., (2012). Practical and intellectual mysticism or first and second mystical traditions (contemplation on the foundations of Islamic Sufism and mysticism). *Research on Mystical Literature*, 6(2), 65–88. https://jpll.ui.ac.ir/article_16417.html [In Persian]
- Mohammad ibn Monavvar. (1987). *Asrār al-Tawhīd fī Maqāmāt al-Šeyx Abī Sa'īd* (2 Vols.; M. R. Shafiei Kadkani, Ed.). Agah. [In Persian]
- Niknejhad, J., Zaman Ahmadi, M. R., & Hekmat, S. (2019). An approach toward mystical experiences of mystics in mystical term. *Islamic Mysticism*, 16(61), 273–295. <https://sanad.iau.ir/Journal/mysticism/Article/907763/FullText> [In Persian]
- Pérez-Ortiz, J. A., Forcada M. L., & Sánchez-Martínez, F. (2022). How neural machine translation works. In D. Kenny (Ed.), *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence* (pp. 141–164.). Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6760020>
- Piantadosi, S. T., Tily, H., & Gibson, E. (2011). Word lengths are optimized for efficient communication. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(9), 3526–3529. <https://doi.org/10.1073/pnas.1012551108>
- Pokorn, N. K. (2005) Translation and mystical texts. *Perspectives*, 13(2), 99-105. <http://doi.org/10.1080/09076760508668978>
- Pskhu, R. V. (2023). On mystical language translatability: Some theories and their application to Niffarī's texts. In A. V. Smirnov (Ed.), *Osoznat' smysl, osmyslit' soznanie: Razum i Drugaya ratsional'nost'* [To realize meaning, to reflect on consciousness: Reason and the Other rationality] (pp. 335–347). Sadra Publishers. https://iphras.ru/uplfile/islam/biblio/Smysl_2023.pdf#page=335
- Rajabidoghicolae, A., & Baloo, F. (2016). Analysis of linguistic structure "Kashf al-Mahjub and Mesbaholhedayeh". *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*, 7(13), 33–52. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2017.10522.1008> [In Persian]
- Reiss, K. (2000). *Translation criticism – The potentials and limitations: Categories and criteria for translation quality assessment* (E. F. Rhodes, Trans.). St. Jerome.
- Shiwen, Y., & Xiaojing, B. (2015). Rule-based machine translation. In Sin-wai, C. (Ed.), *The Routledge encyclopedia of translation technology* (pp. 186-200). Routledge. <https://B2n.ir/pu7046>

- Vaheddust, M., & Rahmati, Y. (2014). Some of differences between mystic and non -mystic texts (with an emphasis on key mystic works, 6th-9th centuries). *Mystical Studies*, (20), 209-252. https://serfani.kashanu.ac.ir/article_113113.html [In Persian]
- Wilson, P. (2018). Translation and mysticism: Demanding the impossible? In L. Duncan, M. Akashi, W. Józwickowska, & E. Rose (Eds.), *Untranslatability - interdisciplinary perspective* (99-113). Routledge. <https://B2n.ir/wf6417>
- Wilson, P. (2019). Mysticism, esotericism and translation. In J P. Rawling, & P. Wilson (Eds.), *The Routledge handbook of translation and philosophy* (pp. 461-475). Routledge. <https://B2n.ir/tu6717>
- Wilson, P. (2024). *Translation and mysticism: The rose and the wherefore*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003253549>
- Yamada, M. (2024). Optimizing machine translation through prompt engineering: An investigation into ChatGPT's customizability (Ver. 2). *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.01391>
- Yang, X., Zhan, R., Wong, D. F., Wu, J., & Chao, L. S. (2023). Human-in-the-loop machine translation with large language model (Ver. 1). *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.08908>
- Zeyni, M., & Jalali Pandari, Y. (2009). Females in mysticism. *Research on Mystical Literature*, 3(2), 21-50. https://jpll.ui.ac.ir/article_16348.html [In Persian]

پیوست‌ها

پیوست ۱. توضیحات تکمیلی

۱. مقدمه مذکور از قرار زیر است: [در این متن در باب نظرات متفاوت صوفیان برجسته در خصوص مزایای فقر و غنا در مسیر معنوی بحث شده است. یک ترجمه و توضیح ارائه شده است:]

This text discusses the differing opinions of prominent Sufi figures regarding the relative merits of poverty (faqr) and wealth (ghina) in the spiritual path. Here's a translation and explanation :

2. sair ilā Allah و sair fī Allah, Fanā, Baqā و zuhd

۳. «مراد از فنا فناى مخالفات است» به صورت زیر [منظور از فنا فناى مخالفات (اراده خدا) است] ترجمه شده:

what is meant by Fana is the annihilation of oppositions (to God's will)

۴. برای نمونه، در بررسی بخشی از مدخل «ابراهیم ابن ادهم» از *نفحات الانس من حضرات القدس* (عبدالرحمن جامی، ۱۳۷۳: ۳۸-۳۷) از قرن ۹ هجری، که بررسی آن به دلیل ضیق فضا در مقاله حاضر نیامده است، ترجمه الف، متن را با تقسیم به ۵ بخش و افزودن ۵ عنوان (تیترو) موضوعی ارائه کرد. نمونه‌های دیگری نیز در بخش‌های بعد آمده است.

۵. مثلاً در ترجمه از *کشف‌المحجوب*، در ترجمه الف توانایی خداوند در «قلب اعیان و آفرینش ضدین» به opposing essences and creations [اعیان و مخلوقات متضاد] ترجمه شده و در ترجمه ب overturning realities and creating opposites [برگرداندن واقعیت‌ها و ایجاد اضداد] آمده است. در ترجمه ب می‌بینیم که در ترجمه «تسمیه نشانی است میان خلق و آن را حدی»، به اشتباه خداوند (او) به جمله اضافه شده و ترجمه نادرست naming is a sign between creation and Him and a boundary for it [نامگذاری نشانه‌ای بین خلق و او (=خدا) و حدی برای آن است] آمده است.

۶. در ترجمه از *مصباح‌الهدایه* مثلاً «أَتَصَافُ بِأَوْصَافِ الْهَيْهِ وَتَخْلُقُ بِأَخْلَاقِ رَبَّانِي» در ترجمه الف به embodying divine attributes and adopting divine manners [تجسم صفات الهی و اتخاذ آداب الهی] و در ترجمه ب attribution with divine attributes and acquire divine character traits [انتساب به صفات الهی و کسب ویژگی‌های منش الهی] ترجمه شده است.

۷. عبارت فارسی: «...از مشتی خاک، آدم صفی را، صلوات الله علیه، که پدر آدمیان و مسند عالمیان است، بیافرید» ترجمه الف: «His creation of Adam, the chosen one, peace be upon him, from a handful of clay.» «Adam is the father of humanity and the trustee of the world's inhabitants رحمت بر او باد، از یک مشت گل رُس. آدم پدر نوع بشر و متولی/امین باشندگان عالم است.»

در اینجا عبارت وصفی در توصیف حضرت آدم علیه‌السلام، به جمله‌ای خبری تبدیل شده و سبک متن را دستخوش تغییر کرده است. و چنان که بالاتر ذکر شد، ترکیبات عطفی در موارد متعددی در ترجمه الف ساده شده‌اند، حال آن که ترجمه ب از این نظر به متن مبداء نزدیک‌تر است. این مورد از دلایل طولانی‌تر بودن ترجمه ب نیز هست.

۸. از ترجمه الف:

«... غنا مرحق را نامی است بسزا و خلق مستحق این نام نباشد، و فقر مر خلق را نامی است بسزا و برحق آن نام روا نباشد، و آن که به مجاز مرکسی را غنی خوانند نه چنان بود که غنی برحقیقت بود.»

Wealth is a name that befits God alone, and creation is unworthy of this name. Conversely, poverty is a name that befits creation alone, and it is not proper to ascribe it to God.

[غنا نامیست که تنها برازنده خداست و خلق شایسته این نام نیست. بلعکس، فقر نامیست که تنها برازنده خلق است و شایسته

نیست آن را به خدا نسبت دهیم.]

در ترجمه ب این تقطیع رخ داده ولی کلمه‌ای افزوده نشده.

پیوست ۲. نمونه متون انتخابی، دستورهای داده‌شده به هوش مصنوعی مولد و ترجمه‌های تحلیل شده

یک. بخشی از دیباچه اسرار التوحید

<p>Translate this text to English: //</p>	<p>Translate the following extract from the Persian mystical book <i>Asrār al-Tawhīd</i> into English. Maintain the literariness and formality of the source text while ensuring an accurate translation. Retain the original structure where possible to reflect the style of the Persian prose. Additionally, try to preserve the formal features of the text, such as literary devices like alliteration. Provide transliterations (in parentheses) for culture-bound terms and key concepts: //</p>
<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الحمد لله الذي نور قلوب اوليائه بلطائف انواره و جعل سراير اجنائه و بواطنهم كنوز اسراره و كشف عن عقول اصفيايه حجب الطغيان و استاره، والصلوة والسلام على محمد عبده ونبيه وخيرته من اخياره وعلى آله واصحابه و اعوانه و انصاره وسلم عليهم كثيرا. شكر و سپاس و ستايش بي قياس و حمد بي نهايت و ثنا و مدح بي غايت آفریدگار مصنوعات و صانع مخلوقات را تعالی و تقدست صفاته. آن خداوندی که بی غرض و علت و طلب فایده و خیریت بلکه بمحض کرم و کمان عنایت و لطف و اظهار قدرت بی نهایت عالم را بیافرید و به انواع غرایب و بدایع آن را مخصوص گردانید و یکی از این جمله آنکه از مثنی خاک، آدم صفی راه، صلوات الله علیه، که پدر آدمیان و مسند عالمیان است، بیافرید و سالها میان مکه و طایف، قالب سرشته او را از حماء مسنون بگذاشت؛ تا چون از عالم مشیت، وی را استعداد روح و استکمال نفس انسانی حاصل گشت به زیور و نفخت فیہ من روحی قالب او را بیاراست و اسم انسانیت بروی اطلاق کرد. و چون انسان و انس و مؤانست کلماتی اند از حروف متناسب مرکب، حکمت بالغه آن اقتضا کرد که وی را به مونسى محتاج گرداند تا وحشت انفراد، به مؤانست به آن مونس، از خویشتن دفع کند. پس حوآرا که أم البشر بود از پهلوی چپ وی و بر وجه ابداع و سیل اختراع، پدید آورد و شهبوات را - که از عوارض نفس حیوانی است - صدر نهاد ایشان مرکب گردانید تا به واسطه آن عارض میان انسان قاعده توالد و تناسل مستحکم و مستمر شد و چندین هزاران آدمی در حدود زمین و بسط خاک ظاهر و پیدا و مبین گشت و هر صنفی را مصنفی مخصوص و هر طایفه ای به خاصیتی مخصوص و هر قومى را لغتی و زبانی مخالف یکدیگر؛ اصل یکی و فرع و شعب در اختلاف نامتناهی، تا بر کمال قدرت آفریدگار دلیلی دال و برهانی باهر باشد: ففی کل شیء لهُ آیه تدل علی أنه قادر و بهترین و گزیده ترین فرزندان آدم صفی انبیا و رسل را، صلوات الله علیهم اجمعین، تقدیر کرد؛ چه این طایفه میان معبود و عباد و خالق و مخلوقات و سابط آمدند و نفوس ایشان را در کمال بحدی و در ترفع، بدرجه ای تقدیر فرمود که به صورت با خلق باشند و به صفت با حق، جل جلاله؛ تا آنچه از حقیقت حق است اقتباس کنند و به خاصیت نور نبوت ببینند، خلاق را بدان ارشاد و هدایت واجب دانند و از غوایت و ضلالت تحرز فرمودن از لوازم شمرند، تا از غمّرات جهل و تیه تحیر به ساحل نجات و شط رشد شتابند و از درجه حیوانی به حد نطق و صفت انسانی مخصوص گردند.</p>	
<p>ترجمه چت جی پی تی (الف)</p>	
<p>In the name of Allah, the Most Merciful, the Most Compassionate. Praise be to Allah, who has illuminated the hearts of His chosen ones with the subtleties of His light and made the inner selves of His beloved servants treasures of His secrets. He has unveiled the veils of tyranny and obscurity from the intellects of His elect. Blessings and peace be upon Muhammad, His servant, prophet, and chosen one among the best of His creations, and upon his family, companions, supporters, and helpers, with abundant blessings. Gratitude, praise without comparison, and infinite homage are due to the Creator of all creations, the Maker of all beings. Exalted and sanctified are His attributes. He is the Lord who, without motive, cause, or pursuit of benefit or good, but out of pure generosity, ultimate grace, and infinite power, created the universe and adorned it with</p>	<p>In the Name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful Praise be to Allah, who has illumined the hearts of His elect (awliyā') with the subtle radiances of His light, and has made the innermost beings of His beloved ones (aḥibbā') and their hidden recesses treasures of His secrets. He has lifted from the intellects of His pure ones (aṣfiyā') the veils of transgression and its coverings. Blessings and peace be upon Muḥammad, His servant and Prophet, His chosen one from among His chosen, and upon his family, his companions, his supporters, and his helpers, with abundant salutations. Gratitude, praise, and boundless exaltation, an immeasurable hymn and an infinite eulogy be to the Creator of all created things and the Maker of all beings—exalted and sanctified be His attributes. He</p>

wonders and marvels. Among these is His creation of Adam, the chosen one, peace be upon him, from a handful of clay. Adam is the father of humanity and the trustee of the world's inhabitants. For years, between Mecca and Ta'if, his earthly form, molded from dark clay, lay untouched. Then, when from the realm of divine will he attained the capacity for a soul and the perfection of the human spirit, Allah adorned his form with the ornament of **"I breathed into him of My spirit"** and bestowed upon him the title of "human."

Since the words **"insān"** (human) and **"uns"** (companionship) share an affinity in their composition, divine wisdom ordained that Adam should be in need of a companion to relieve the dread of solitude through familiarity with that companion. Thus, Eve, the mother of humankind, was brought forth from his left side in an act of innovation and invention. Desires—an inherent trait of the animalistic soul—were instilled in their nature, so that through this inclination, the principle of procreation and reproduction would be firmly established and sustained. Through this, thousands of human beings appeared on the face of the earth, emerging from the vast expanse of the soil. Each group was endowed with a unique classification, every tribe with a distinct attribute, and every people with a language and tongue different from one another. Though their origin was one, their branches and subdivisions were infinitely varied, serving as a manifest sign and clear proof of the Creator's boundless power:

"In every creation, there is a sign that points to His omnipotence."

Among the finest and most select of Adam's children, Allah destined the prophets and messengers, peace be upon them all. These individuals acted as intermediaries between the Creator and His creations, between the Worshipped and the worshippers. Their souls were designed to such a level of perfection and elevation that they were outwardly with the creation but inwardly with the Creator, exalted is He. From the truth of the Divine, they would draw insight and, by the properties of the light of prophethood, they would perceive and guide humanity. It was incumbent upon them to lead the people from ignorance and misguidance to the shores of salvation and the paths of righteousness, protecting them from error and confusion. They were tasked with raising humanity from the level of mere animality to the station of articulate speech and distinct human qualities.

is that Lord who, without motive or cause, without seeking benefit or gain, but solely out of pure grace (karam) and the perfection of benevolence (kamāl-i 'ināyat), and as a manifestation of boundless power, brought the world into existence and adorned it with wonders and marvels. Among these is that from a handful of dust, He fashioned Adam the Chosen (Adam-i Ṣaḥfī), upon whom be the blessings of Allah, the father of humankind and the vicegerent (masnad) of the worlds. For years, between Mecca and Tā'if, He let his form—molded from aged clay (ḥamā' masnūn)—lie in wait, until from the realm of Divine Will ('ālam-i mashiyyat), he attained the aptitude for spirit (rūḥ) and the perfection of human soul (istikmāl-i nafs-i insānī). Then, adorned with the ornament of **"And I breathed into him of My Spirit"** (*wa nafakhtu fīhi min rūḥī*), his form was perfected, and upon him was conferred the name of humanity (insān).

And since the words **insān** (human), **uns** (intimacy), and **mu'anasat** (companionship) are composed of harmonious letters, the all-encompassing wisdom (ḥikmat-i bāligha) decreed that he should be in need of a companion, so that the dread of solitude might be dispelled through the intimacy of that companion. Thus, Ḥawwā' (Eve), the mother of humankind (umm al-bashar), was brought forth from his left side—by way of origination (ibdā') and as an act of invention (ikhtirā'). Then, desires (shahawāt), which are among the accidents ('awāriḍ) of the animal soul (nafs-i ḥaywānī), were implanted within them, so that through this incidental cause, the law of procreation and propagation (qā'ida-yi tawāluḍ wa tanāsul) might be firmly established and perpetuated. Thus, countless thousands of humans became manifest upon the expanse of the earth and the vastness of the dust, appearing openly, distinctly, and visibly. Every group was assigned its own composer (muṣannif), every people its particular characteristic, and every nation a tongue and language in opposition to the other—though the origin was one, yet the branches and ramifications were in infinite divergence, so that this might be an evident proof (dalīl-i dāl) and a manifest testimony (burhān-i bāhir) to the perfection of the Creator's power:

In everything there is a sign That points to the fact that He is Omnipotent.

And from among the best and most select of the children of Adam the Chosen (Adam-i Ṣaḥfī), He ordained the Prophets (anbiyā') and the Messengers (rusul), may Allah's blessings be upon them all. For this group served as intermediaries (wasā'it) between the Worshipped and the worshippers, between the Creator and the created. Their souls were decreed to be of such completion (kamāl) and their elevation (tarrāffī) of such degree that they were outwardly among creation, yet inwardly adorned with the

	<p>attributes of the Truth (ḥaqq), glorious is His majesty. Thus, they derived from the essence of Truth (ḥaqqat-i ḥaqq), beheld with the specific vision of Prophethood (khāṣṣiyat-i nūr-i nubuwwat), and deemed it incumbent to guide and lead the creation aright. They counted it among their necessary duties to safeguard them from deviation and misguidance (ghawāyat wa ḍalālat), so that humankind might hasten from the abysses of ignorance (ghamārāt-i jahl) and the wilderness of perplexity (fih-i taḥayyur) to the shore of salvation (sāhil-i najāt) and the riverbank of righteousness (shaṭṭ-i rushd), ascending from the level of mere animality (daraja-yi ḥaywānī) to the rank of speech (ḥadd-i nutq) and the attribute of true humanity (ṣifat-i insānī).</p>
<p>ترجمه جمینای (ب)</p>	
<p>In the name of God, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to God, Who illuminated the hearts of His saints with the subtleties of His lights, made the inner selves and the innermost beings of His beloved ones treasures of His secrets, and unveiled from the minds of His chosen ones the veils of tyranny and its coverings. And blessings and peace be upon Muhammad, His servant, prophet, and the best of His chosen ones, and upon his family, companions, helpers, and supporters, and may peace be upon them abundantly. Unmatched thanks, boundless praise, endless gratitude, and limitless commendation and eulogy belong to the Creator of all things made and the Maker of all things created—exalted and sanctified be His attributes. That God, who without any purpose, cause, or seeking of benefit or goodness, but purely out of generosity, utmost grace, kindness, and display of infinite power, created the world and distinguished it with various wonders and marvels. One of these is that from a handful of dust, He created Adam, the chosen one (peace be upon him), who is the father of mankind and the foundation of the worlds. For years, between Mecca and Ta'if, He left his kneaded form made of sticky clay. Until, from the realm of divine will, he acquired the دستعددد (readiness/potential) for a soul and the perfection of the human self, He adorned his form with the beauty of "and I breathed into him of My spirit" (Quran 15:29) and bestowed upon him the name of humanity. And since "human," "intimacy," and "companionship" are words composed of related letters, His perfect wisdom required that He make him in need of a companion so that the loneliness of solitude could be repelled by the companionship of that companion. Then He created Eve, the mother of mankind, from his left side, in a manner of creation and origination, and instilled within them desires—which are among the attributes of the animal soul—so that through this attribute, the rule of procreation and reproduction among humans would become firm and continuous. And thus, many thousands of humans appeared and became visible and distinct within the boundaries of the earth and</p>	<p>Absolutely! Here's the translation of the provided extract from Asrār al-Tawḥīd, striving to maintain the literary and formal qualities of the original Persian while ensuring accuracy and scholarly rigor:</p> <p>In the Name of God, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to God, who illuminated the hearts of His saints with the subtle graces of His lights, and made the innermost secrets and hidden depths of His beloved ones treasures of His mysteries, and unveiled from the minds of His chosen ones the veils of tyranny and darkness. And blessings and peace be upon Muhammad, His servant and prophet, the choicest of His chosen, and upon his family and companions, his helpers and supporters, and may peace be upon them abundantly. Thanks and gratitude, boundless praise and infinite laudation, and limitless acclaim and eulogy be to the Creator of all that is made, the Fashioner of all that is brought into being—may His attributes be exalted and sanctified. That God, who without any purpose or cause, or seeking any benefit or goodness, but purely out of generosity and the perfection of graciousness and kindness, and to demonstrate His infinite power, created the universe and endowed it with diverse wonders and marvels. One of these is that from a handful of dust, He created Adam, the Pure (Ṣafī) — peace be upon him — who is the father of humankind and the center of the world. For years, between Mecca and Taif, He left his molded form of sticky clay (ḥamā' masnūn). When, from the realm of divine will (mashiyyat), he attained the readiness of spirit and the perfection of the human soul, He adorned his form with the adornment of "and I breathed into him of My Spirit" (wa nafakhtu fīhi min rūḥī), and bestowed upon him the name of humanity. Since "insān" (human), "uns" (familiarity), and "mu'ānasat" (companionship) are words composed of proportionate letters, the consummate wisdom (ḥikmat-i bāligha) necessitated that he be in need of a companion, so that he might</p>

<p>the expanse of the soil. And each group with a specific characteristic, and each people with a language and tongue different from one another—the origin is one, but the branches and offshoots are infinitely diverse—so that it would be a clear proof and a shining demonstration of the perfect power of the Creator:</p> <p>In everything, there is a sign for Him, Indicating that He is All-Powerful.</p> <p>And He ordained the best and most chosen of the children of Adam, the chosen one, to be prophets and messengers (peace be upon them all). For these were intermediaries between the Worshipped and the worshippers, and the Creator and the created. And He determined their souls in perfection to such a degree and in elevation to such a level that they are physically with creation but spiritually with the Truth (God), may His majesty be glorified. So that they may acquire from the reality of the Truth and see with the property of the light of prophethood, and consider it obligatory to guide and direct creation with it, and deem it necessary to guard against error and misguidance. So that they may hasten from the darkness of ignorance and the confusion of bewilderment to the shore of salvation and the path of guidance, and be distinguished from the level of animality to the level of speech and the attribute of humanity.</p>	<p>dispel the loneliness of solitude by companionship with that companion. Thus, He brought forth Eve (Ḥawwā), the mother of humankind, from his left rib, in a manner of origination (ibdāʿ) and innovation (iktirāʿ), and instilled in their nature the desires (shahawāt) — which are among the concomitants of the animal soul — so that through that accident, the foundation of procreation and propagation among humans became firm and continuous, and many thousands of human beings appeared and became manifest and distinct and defined in the regions of the earth and the expanse of the soil. Each group with a designated author, and each community with a specific characteristic, and each people with a language and tongue different from one another—the origin being one, and the branches and offshoots in infinite diversity—so that it may be a clear proof and a shining demonstration of the perfection of the Creator's power:</p> <p>"In everything there is a sign for Him, Showing that He is the Omnipotent."</p> <p>And the best and most chosen of the children of Adam, the Pure, He designated as prophets and messengers — peace be upon them all. For this group came as intermediaries between the Worshipped (maʿbūd) and the worshippers (ʿibād), and the Creator (khāliq) and the created (makhlūqāt). He determined their souls in perfection to a degree, and in elevation to a rank, that in form they are with the creation, and in attribute with the Truth (ḥaqq), may His glory be majestic. So that they may acquire what is from the reality of the Truth, and see with the property of the light of prophethood, and deem it obligatory to guide and direct the creatures thereby, and consider abstaining from error and deviation among the necessities, so that they may hasten from the depths of ignorance and the wilderness of bewilderment to the shore of salvation and the path of rectitude, and be distinguished from the level of the animal to the realm of speech and the attribute of humanity.</p>
---	--

دو. بخشی از «باب الفقر» کشف المحجوب

<p>Translate this text to English: //</p>	<p>ranslate the following extract from the Persian mystical book <i>Kashf al-Mahjub</i> into English. Maintain the literariness and formality of the source text while ensuring an accurate translation. Retain the original structure where possible to reflect the style of the Persian prose. Additionally, try to preserve the formal features of the text, such as literary devices like alliteration. Provide transliterations (in parentheses) for culture-bound terms and key concepts: //</p>
<p style="text-align: right;">باب الفقر</p> <p>و خلاف کرده اند مشایخ این قصه - رحمهم الله - اندر فقر و غنا تا کدام فاضل ترند اندر صفات خلق؛ از آنچه خداوند - تعالی - غنی بر حقیقت است و کمال اندر جمله اوصاف وی راست، جلّ جلاله، یحیی بن معاذ الرّازی و احمد ابن ابی الحواری و حارث المحاسبی و ابوالعباس عطا و رؤیم و ابوالحسن بن سمعون، و از متأخران شیخ المشایخ ابوسعید فضل الله بن محمد المیهنی - رحمه الله علیهم اجمعین - بر آن اند که: «غنا فاضل تر که فقر.» و دلیل آرند که: «غنا صفت حق - تعالی - است و فقر</p>	

بروی روانیست. پس اندر دوستی، صفتی که مشترک باشد میان بنده و خداوند - تعالی - تمام‌تر بود از آن صفت که بروی - تعالی و تقدس - روا نباشد. گوییم: این شرکت اندر اسم است نه در معنی؛ که شرکت معنی را مماثلت باید. چون صفات وی قدیم است و از آن خلق محدث، این دلیل باطل بود. و من همیگویم که علی بن عثمان الجلبابی ام - وَفَّقَنِي اللَّهُ بِالْخَيْرِ - که: غنا مرحق را نامی است بسزا و خلق مستحق این نام نباشد، و فقر مر خلق را نامی است بسزا و برحق آن نام روا نباشد، و آن که به مجاز مرکسی را غنی خوانند نه چنان بود که غنی برحقیقت بود. و نیز دلیل واضح‌ترین آن که غنای ما به وجود اسباب بود و ما مسبب باشیم اندر حال قبول اسباب و وی مسبب الأسباب است، و غنای وی را سبب نیست. پس شرکت اندر این صفت باطل بود. و نیز چون اندر عین، شرکت روا نیست کس را با وی اندر صفت هم روا نباشد، و چون اندر صفت روا نبود، اندر اسم هم روا نبود. ماند اینجا تسمیه، و تسمیه نشانی است میان خلق و آن را حلی. پس غنا مر خدای تعالی را آن است که وی را به هیچ کس و هیچ چیز نیاز نیست و هر چه خواهد کند. مرادش را دافعی نی، و قدرتش را مانعی نی، و بر قلب اعیان و آفرینش ضدین توانا، و همیشه بدین صفت بود و باشد. و غنای خلق مثال معیشتی و یا وجود مسرتی یا رستن از آفتی، و یا آرام به مشاهدتی، و این جمله محدث و متغیر بود و مایه طلب و تحسر و موضع عجز و تذلل. پس این اسم بنده را مجاز بود و حق را - تعالی - حقیقت؛ لقوله، تعالی: «يا ايها الناس ائتتم الفقراء الى الله»، و نیز گفت: «والله الغنى و ائتتم الفقراء».

ترجمه چت جی پی تی (الف)

The Chapter on Poverty

The sheikhs of this discipline—may God have mercy on them—have differed regarding **poverty (faqr)** and **wealth (ghina)**, debating which is more virtuous among the attributes of humanity. This is because God Almighty is truly rich (ghaniyy), and perfection lies within the totality of His attributes—exalted is His majesty.

Yahya ibn Mu'adh al-Razi, Ahmad ibn Abi al-Hawari, Harith al-Muhasibi, Abu al-'Abbas 'Aṭa', Ruwaym, Abu al-Hasan ibn Sam'un, and from the later scholars, the master of masters, Abu Sa'id Fazlullah ibn Muhammad al-Mihani—may God have mercy on them all—believed that **wealth (ghina)** is superior to **poverty (faqr)**. They reasoned that **wealth is an attribute of God—exalted is He—while poverty cannot be ascribed to Him**. Therefore, in love and devotion to God, the attribute that is shared between the servant and the Creator is more complete than the attribute that cannot be ascribed to Him—exalted and sanctified is He.

We say, however, that this sharing is only in **name** and not in **meaning**, for shared meanings require similarity. Since God's attributes are eternal, while those of creation are contingent, this argument is invalid.

As for myself—'Ali ibn 'Uthman al-Jullabi, may God grant me success—I say: **Wealth is a name that befits God alone, and creation is unworthy of this name. Conversely, poverty is a name that befits creation alone, and it is not proper to ascribe it to God**. When someone is metaphorically called "rich," this does not equate to true wealth.

The clearest evidence is that our wealth depends on the presence of means (asbab), and we remain dependent in accepting these means. But God—exalted is He—is the **originator of means (musabbib al-asbab)** and requires no cause for His wealth. Thus, sharing in this attribute is invalid. Furthermore, since no one shares with God in His essence, it is also impermissible to share with Him in His attributes. If it is impermissible to share in attributes, it is likewise impermissible to share in names. What remains is nomenclature, which serves as a sign among creation and is subject to limits.

Thus, **God's wealth** is that He is in need of no one and nothing, does whatever He wills, and nothing thwarts His

Chapter on Poverty (Bāb al-Faqr)

The masters of this path—may God have mercy upon them—have differed concerning **poverty (faqr)** and **wealth (ghinā')**, debating which among them is more virtuous as an attribute of the created beings. For God—Exalted is He—is truly rich (ghani) in essence, and perfection belongs entirely to His attributes—glorious is His majesty.

Yahyā ibn Mu'adh al-Rāzī, Aḥmad ibn Abī al-Ḥawārī, Ḥārith al-Muḥāsibī, Abū al-'Abbās 'Aṭā', Ruwaym, Abū al-Ḥasan ibn Sam'un, and among the later scholars, **Shaykh al-Mashāyikh** Abū Sa'id Faḍlallāh ibn Muḥammad al-Mihānī—may God's mercy be upon them all—hold that:

"Wealth (ghinā') is superior to poverty (faqr)."

As proof, they argue:

"Wealth is an attribute of God—Exalted is He—while poverty cannot be ascribed to Him. Therefore, in love (maḥabba), that attribute which is shared between the servant and the Lord—Exalted is He—is more complete than the attribute which cannot be ascribed to Him—sublime and sanctified is He."

We respond: This 'sharing' exists only in **name**, not in **meaning**, for true sharing in meaning necessitates resemblance (*mumāthala*). Since His attributes are **eternal (qadīm)**, whereas those of creation are **contingent (muḥdath)**, their argument is invalid.

And I say—I, 'Alī ibn 'Uthmān al-Jullābī—may God grant me success in goodness—that:

Wealth (ghinā') is a name rightly belonging to God alone, and creation is not entitled to it. Poverty (faqr), on the other hand, is a name rightly belonging to creation, and it cannot be ascribed to God.

If, by metaphor (*majāz*), someone refers to a created being as 'rich' (*ghani*), it does not mean that they possess true wealth (*ghinā' haqiqī*).

The clearest evidence for this is that our so-called 'wealth' depends on **means (asbāb)**, and we

<p>purpose or obstructs His power. He can act upon opposing essences and creations, and He has always possessed this attribute and will always possess it.</p> <p>Human wealth, on the other hand, consists of material sustenance, the presence of joy, freedom from affliction, or solace through spiritual witnessing. But all of this is contingent, mutable, and accompanied by longing and regret, as well as weakness and humility. Therefore, this name is applied metaphorically to the servant but is truly and exclusively for God—exalted is He.</p> <p>As God Almighty has said:</p> <p><i>"O mankind, you are the ones in need of Allah, while Allah is the Free of need, the Praiseworthy."</i> (Quran, 35:15)</p> <p>And He also said:</p> <p><i>"And Allah is the Rich, while you are the poor."</i> (Quran, 47:38)</p>	<p>exist in a state of receiving these means. Meanwhile, He is the Creator of causes (<i>musabbib al-asbāb</i>), and His wealth (<i>ghinā</i>) has no cause. Thus, any claim to sharing in this attribute is false.</p> <p>Moreover, since no one can share in His essence (<i>‘ayn</i>), no one can share in His attributes (<i>ṣifāt</i>) either. And since sharing in His attributes is impossible, sharing in the name is also unfounded. What remains, then, is merely a linguistic designation (<i>tasmiyah</i>), which is a convention among creation and subject to limitations.</p> <p>Therefore, the wealth of God—Exalted is He—is that He is in need of no one and nothing. He does whatever He wills. No purpose opposes His will, no barrier obstructs His power. He has complete authority over the realities of beings and the creation of opposites. He has always been and will always be thus.</p> <p>But the ‘wealth’ of creation is nothing more than:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a temporary livelihood (<i>ma‘īsha</i>), • the attainment of fleeting joy (<i>masarra</i>), • deliverance from misfortune (<i>āfah</i>), • or a moment of repose in witnessing (<i>mushāhada</i>). <p>All of these are contingent, subject to change, driven by need and longing, and marked by incapacity and submission. Thus, for the servant, the name ‘wealth’ is only figurative (<i>majāz</i>), while for God—Exalted is He—it is real (<i>ḥaqīqī</i>).</p> <p>For He—Exalted is He—has said:</p> <p>“O mankind, you are the ones in need (<i>fuqarā</i>) of God.” (Qur’ān 35:15)</p> <p>And He has also said:</p> <p>“And God is the Rich (<i>al-Ghanī</i>), and you are the poor (<i>fuqarā</i>).” (Qur’ān 47:38)</p>
<p>ترجمه جمینای (ب)</p>	
<p>This text discusses the differing opinions of prominent Sufi figures regarding the relative merits of poverty (<i>faqr</i>) and wealth (<i>ghina</i>) in the spiritual path. Here's a translation and explanation:</p> <p>Translation of the Text: Chapter on Poverty</p> <p>The Sufi masters (may God have mercy on them) have disagreed about the superiority of poverty or wealth in the characteristics of creation.</p> <p>Since God (Exalted be He) is truly wealthy and perfection is in all His attributes, figures like Yahya ibn Mu'adh al-Razi, Ahmad ibn Abi al-Hawari, Harith al-Muhasibi, Abu al-Abbas Ata, Ruwaym, Abu al-Hasan ibn Sim'un, and among later figures, Shaykh al-Mashayikh Abu Sa'id Fadlallah ibn Muhammad al-Mihani (may God have mercy on them all) believe that "wealth is superior to poverty."</p> <p>They argue that "wealth is an attribute of God (Exalted be He), and poverty is not befitting Him. Therefore, in friendship (with God), an attribute shared</p>	<p>Absolutely! Here's the translation of the provided text from the <i>Kashf al-Mahjub</i>, maintaining the literary style and providing transliterations where relevant:</p> <p>The Chapter on Poverty (Faqr)</p> <p>And the Shaykhs (Mashayikh) - may God have mercy upon them - have differed in this matter of poverty (<i>faqr</i>) and wealth (<i>ghina</i>), as to which of the two is more excellent in the attributes of humankind. Since God - the Most High - is truly rich (<i>ghani</i>) and perfection (<i>kamal</i>) rests in all His attributes, may His glory be exalted, Yahya ibn Mu'adh al-Razi, Ahmad ibn Abi al-Hawari, Harith al-Muhasibi, Abu al-Abbas Ata, Ruwaym, and Abu al-Hasan ibn Sim'un, and among the later Shaykh al-Mashayikh Abu Sa'id Fadlallah ibn Muhammad al-Mayhani - may God's mercy be upon them all - are of the opinion that: "Wealth is more excellent than poverty." And they bring forth as proof that: "Wealth is an attribute of God - the Most High - and poverty is not befitting</p>

between the servant and God (Exalted be He) is more complete than an attribute that is not befitting Him (Exalted and Holy is He)."

We say: This sharing is in name only, not in meaning; because sharing in meaning requires similarity. Since His attributes are eternal and those of creation are temporal, this argument is invalid.

And I, Ali ibn Uthman al-Jullabi (may God grant me success in good), say that wealth is a name befitting God alone, and creation does not deserve this name. And poverty is a name befitting creation, and it is not befitting God. And that someone is called wealthy metaphorically is not the same as being truly wealthy.

And also, the clearest proof is that our wealth is dependent on means, and we are caused (by those means) in the state of receiving them, while He is the Causer of Causes, and His wealth has no cause. Therefore, sharing in this attribute is invalid. And also, since sharing in essence is not permissible for anyone with Him, sharing in attribute is also not permissible, and since sharing in attribute is not permissible, neither is it permissible in name. What remains here is naming, and naming is a sign between creation and Him and a boundary for it.

Therefore, wealth for God (Exalted be He) is that He has no need of anyone or anything and does whatever He wills. There is no repeller of His will, no preventer of His power, and He is capable of overturning realities and creating opposites, and He has always been and will always be with this attribute.

And the wealth of creation is like a means of livelihood, or the existence of joy, or deliverance from an affliction, or peace in contemplation, and all of these are temporal and changing and a source of seeking and regret and a place of helplessness and humility. Therefore, this name (wealth) for the servant is metaphorical and for God (Exalted be He) is real, according to His saying (Exalted be He): "O mankind, you are those in need of Allah," and also He said: "And Allah is the Free of need, while you are the needy."

Explanation and Key Points:

- **The Debate:** The core of the text is a debate about whether poverty or wealth is a more virtuous state for a spiritual seeker. Some Sufi masters argued for the superiority of wealth because it is an attribute of God.

- **Al-Jullabi's Counterargument:** The author, Ali ibn Uthman al-Jullabi, refutes this argument by emphasizing the fundamental difference between God's wealth and human wealth.

- **God's Wealth:** God's wealth is absolute, uncaused, and eternal. He is independent of all needs.

- **Human Wealth:** Human wealth is contingent, dependent on external factors, and temporary. It is always accompanied by needs and limitations.

- **Metaphorical vs. Real:** Al-Jullabi argues that the term "wealth" is applied to humans metaphorically, while it applies to God in its true and absolute sense.

Him. Thus, in friendship (dosti), an attribute that is shared between the servant and God - the Most High - would be more complete than that attribute which is not befitting Him - the Most High and Holy."

We say: This sharing (shirkat) is in name only, not in meaning (ma'ni); for the sharing of meaning requires resemblance (mamathalat). Since His attributes are eternal (qadim) and those of humankind are temporal (muhdath), this proof is invalid (batil).

And I, Ali ibn Uthman al-Jullabi - may God grant me success in goodness (khayr) - say: Wealth is a name befitting God, and humankind is not worthy of this name, and poverty is a name befitting humankind, and that name is not befitting God. And that which is called wealth metaphorically (majaz) for someone is not like the wealth that is true (haqiqi). And also, the clearest proof is that our wealth comes into being through means (asbab), and we are the caused (musabbab) in the acceptance of means, while He is the Causer of Causes (Musabbib al-Asbab), and His wealth has no cause. Thus, sharing in this attribute is invalid. And also, since sharing in essence ('ayn) is not permissible for anyone with Him, sharing in attribute is also not permissible, and since it is not permissible in attribute, it is also not permissible in name. What remains here is naming (tasmiya), and naming is a sign between humankind, and it has a limit (hadd). Thus, wealth for God - the Most High - is that He has no need of anyone or anything, and He does whatever He wills. There is no repeller (dafi') for His will, and no preventer (mani') for His power, and He is capable of transforming the hearts of beings and creating opposites, and He has always been and always will be thus. And the wealth of humankind is like a means of livelihood (ma'ishat), or the existence of joy (masarrat), or deliverance from affliction ('afat), or tranquility in contemplation (mushahadat), and all of this is temporal and changeable, and the source of seeking (talab) and regret (hasrat), and the place of helplessness ('ajz) and humility (tadhallul). Thus, this name for the servant is metaphorical, and for God - the Most High - it is the truth (haqiqa); according to His saying, the Most High: "O people, you are in need of God," and also He said: "And God is the Rich, while you are the needy."

<p>• Poverty as a Defining Characteristic of Humanity: The text concludes by citing Quranic verses that highlight the inherent neediness (poverty) of humanity before God, further emphasizing the distinction between divine wealth and human "wealth."</p> <p>In essence, the text is a nuanced discussion of divine attributes and the human condition, using the concepts of poverty and wealth as a lens. It emphasizes the absolute transcendence of God and the fundamental dependence of humanity. This kind of discourse is typical in Sufi literature, which often uses metaphorical language and philosophical reasoning to explore complex spiritual concepts.</p>	
---	--

سه. بخشی از «فصل هشتم در فنا و بقا» از مصباح الهدایه

<p>Translate this text to English: //</p>	<p>Translate the following extract from the Persian mystical book <i>Misbah Al-Hidaya</i> into English. Maintain the literariness and formality of the source text while ensuring an accurate translation. Retain the original structure where possible to reflect the style of the Persian prose. Additionally, try to preserve the formal features of the text, such as literary devices like alliteration. Provide transliterations (in parentheses) for culture-bound terms and key concepts: //</p>
---	--

در فنا و بقا

فنا عبارتست از نهایت سیر الی الله، و بقا عبارتست از بدایت سیر فی الله. چه سیر الی الله وقتی منتهی شود که بادیه وجود را بقدم صدق یکبارگی قطع کند، و سیر فی الله آنگاه محقق شود که بنده را بعد از فناى مطلق، وجودی و ذاتی مطهر از لوث حدثان ارزانی دارند تا بدان در عالم اَنصاف باوصاف الهی و تخلّق باخلاق ربّانی ترقّی میکند و اختلاف اقوال مشایخ در تعریف فنا و بقا مستند است باختلاف اقوال سایلان، هر کسی را فرا خور فهم و صلاح او جوابی گفته اند و از فنا و بقای مطلق بسبب عزّت آن تعبیر کمتر کرده. بعضی گفته اند مراد از فنا فناى مخالفات است و از بقا بقای موافقات و این معنی از لوازم مقام توبت نصح است. و بعضی گفته اند فنا زوال حظوظ دنیوی است چنانکه بزرگی گفته است لا اَبالی امرأة رَأَيْتُ أُمَّ حَاطِطاً و بقا بقای رغبت در آخرت، و این معنی لازم مقام زهد است. و بعضی گفته فنا زوال حظوظ دنیوی و اخروی است مطلقاً و بقا بقای رغبت بحق تعالی چنانکه ابوسعید خراز گفته است عَلَامَةُ مَنْ ادَّعَى الفَنَاءَ ذَهَابُ حَظِّهِ مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا مَنْ أَلَّفَ اللَّهُ تَعَالَى، و این معنی لازم صدق محبّت ذاتی است. و بعضی گفته فنا زوال اوصاف ذمیمه است و بقا بقای اوصاف جمیله و این معنی از مقتضیات تزکیه و تحلیف نفس است. و بعضی گفته فنا غیبت است از اشیا و بقا حضور با حق، و این معنی نتیجه سکر حال است. و شیخ الاسلام رحمه الله گفته است الفَنَاءُ الْمُطْلَقُ هُوَ مَا يَسْتَوْلِي مِنْ أَمْرِ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَلَى الْعَبْدِ فَيَغْلِبُ كَوْنُ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ عَلَى كَوْنِ الْعَبْدِ وَ حَقِيقَتُ فَنَاءِ مُطْلَقِ اَيْنِسْت، و اقسام دیگر هر يك فنائیسست بوجهی.

و فنا دو نوع است فناى ظاهر و فناى باطن. فناى ظاهر فناى افعال است و این نتیجه تجلی افعال الهی است و صاحب این فنا چنان مستغرق بحر افعال الهی شود که نه خود را و نه غیر را از مکونات هیچ فعل و ارادت و اختیار نبیند و اثبات نکند الا فعل و ارادت و اختیار حق سبحانه، و چنان مسلوب الاختیار گردد که بخودش اختیار هیچ فعل نماند و در هیچ کار خوض نکند و از مشاهده مجرد فعل الهی بی شایبه فعل غیر لذت می یابد. و بعضی از سالکان در این مقام بمانده اند و نه خورده و نه آشامیده تا آنگاه که حق تعالی کسی برایشان گماشته است که بتعهدات ایشان از اطعام و سقی و غیر آن قیام نمایند.

ترجمه چت جی پی تی (الف)

<p>In Annihilation (Fanā) and Subsistence (Baqa): Fanā represents the ultimate stage of the journey towards Allah (<i>sair ilā Allah</i>), and Baqa signifies the beginning of the journey in Allah (<i>sair fī Allah</i>). The journey towards Allah culminates when the seeker completely traverses the realm of existence with the step of sincerity. The journey in Allah becomes realized when, after complete annihilation, the servant is endowed with a pure and intrinsic existence, free from the contamination of temporality. Through this, they</p>	<p>On Fanā and Baqa Fanā (فنا) is the ultimate culmination of the journey toward God (<i>sīr ilā-llāh</i> - سیر الی الله), while Baqā (بقا) marks the beginning of the journey in God (<i>sīr fī-llāh</i> - سیر فی الله). For the journey toward God reaches its end when the traveler traverses the desert of existence (<i>bādiya-yi wujūd</i> - بالیوحیه) in a single stride of sincerity (<i>qadam-i sidq</i> - قضم صدق), and the journey within God is realized when, after attaining absolute fanā, the servant is granted a being (<i>wujūd</i>)</p>
---	--

ascend in the realm of embodying divine attributes and adopting divine manners.

The differences in the definitions of Fanā and Baqā among the spiritual masters stem from the variations in the understanding of seekers; each master has responded according to the seeker's capacity and aptitude. Because of the lofty and rare nature of absolute Fanā and Baqā, expressions of these concepts are less frequent.

Some have said that by Fanā, they mean the annihilation of opposition, and by Baqā, the subsistence of concordance. This interpretation aligns with the prerequisites of **true repentance (tawbat al-nasūh)**. Others have said that Fanā means the eradication of worldly pleasures, as one great mystic stated:

"I am indifferent to whether I see a woman or a wall."

Baqā, in this sense, refers to the subsistence of desire for the hereafter, which corresponds to the station of **zuhd (asceticism)**.

Some have described Fanā as the absolute annihilation of both worldly and otherworldly pleasures, while Baqā signifies the subsistence of longing for the Divine. Abū Sa'īd al-Kharrāz has said:

"The sign of one who claims annihilation is that their share of this world and the next is utterly obliterated, save for Allah alone."

This interpretation is tied to the sincerity of **innate divine love (maḥabbat dhātiyyah)**.

Others have explained Fanā as the obliteration of negative traits and Baqā as the subsistence of virtuous qualities, a process tied to the **purification and adornment of the soul**. Another group has defined Fanā as being absent from all things, while Baqā is the presence with the Divine, an interpretation arising from the **ecstatic state (sukr)**.

Shaykh al-Islam (may Allah have mercy upon him) has stated:

"Absolute Fanā occurs when the command of Allah Almighty takes over the servant, such that the reality of Allah's existence overwhelms the servant's existence."

This is the essence of absolute annihilation, while other types of Fanā represent partial manifestations.

Two Types of Fanā:

1. External Fanā (fanā al-zāhir):

This is the annihilation of actions and is the result of the manifestation of Allah's divine actions. The one who experiences this type of Fanā becomes so absorbed in the ocean of divine acts that they no longer see themselves or others as agents of any deed, intent, or choice. They affirm only the actions, intentions, and will of Allah Almighty. Such a person becomes so devoid of personal choice that they refrain from engaging in any act independently and derive joy solely from witnessing the pure, untainted actions of the Divine.

Some travelers of this path remain in this state, abstaining from food and drink until Allah appoints someone to tend to their needs, including providing nourishment and care.

and an essence (*dhāt*) purified from the defilements of ephemeral existence (*lawth-i ḥadathān* - لور - حدثان). By means of this, he ascends in the realm of assuming divine attributes (*ittiṣāf bi-awṣāf-i ilāhī* - اتصاف باوصاف الهی) and acquiring godly virtues (*takhalluq bi-akhlāq-i rabbānī* - تخلق باخلاق ربانی).

The divergence of opinions among the *mashayikh* (مشایخ - spiritual masters) regarding the definitions of **fanā** and **baqā** is rooted in the differing capacities of those who inquire about them. Each master has responded according to the questioner's understanding and spiritual readiness. Moreover, due to the loftiness of absolute **fanā** and **baqā**, they have seldom been explicitly articulated.

Some have said that **fanā** signifies the annihilation of all opposition (*fanā-yi mukhālafāt* - فناى مخالفه), while **baqā** is the subsistence of all concordance (*baqā-yi muvāfaqāt* - بقای موافقه), a state which necessarily follows from the station of sincere repentance (*tawbat-i naṣūh* - توبت نصوح). Others have held that **fanā** is the vanishing of worldly desires (*ḥuḏūz-i duniyāwī* - حظوظ دنیوی), as one great master declared:

"I care not whether I behold a woman or a wall."

And **baqā** is the subsistence of longing for the hereafter, a state that corresponds to the station of renunciation (*maqām-i zuhd* - قمازهد).

Some have asserted that **fanā** is the absolute cessation of both worldly and otherworldly desires, while **baqā** is the subsistence of longing for the Divine (*ḥaqq ta'ālā* - حق تعالی). As Abū Sa'īd al-Kharrāz (ابوسعید خراز) has stated:

"The mark of one who claims annihilation is that he has forsaken his share of both this world and the next—save for that which comes from God Most High."

This definition follows necessarily from the truth of essential love (*ṣidq-i maḥabbat-i dhātī* - صدق محبت ذاتی).

Others have held that **fanā** is the annihilation of blameworthy attributes (*awṣāf-i dhamīma* - اوصاف ذمیه), while **baqā** is the subsistence of praiseworthy attributes (*awṣāf-i jamīla* - اوصاف جمیله), a concept arising from the processes of self-purification (*tazkiya*) and adornment (*taḥliyya* - تزکیه و تحلیه). Some have further proposed that **fanā** is the state of complete absence from created things (*ghaybat az aṣhiyā* - غیبت از اشیا), whereas **baqā** is the presence with the Divine (*ḥuḏūr ma'a l-ḥaqq* - حضور با حق), which is the outcome of spiritual intoxication (*sukr-i ḥāl* - سکر دل).

Shaykh al-Islām (شیخ الاسلام), may God have mercy on him, has stated:

"Absolute fanā is that which overtakes the servant from the affair of the Divine, such that the being of the Real (kawn al-ḥaqq - کون الحق) overcomes the being of the servant (kawn al-'abd - کون العبد)."

	<p>This, in essence, is the reality of absolute fanā, while the other definitions each represent a form of fanā from a particular perspective.</p> <p>The Two Types of Fanā Fanā is of two types: the outward annihilation (<i>fanā-yi zāhir</i> - فنای ظاهر) and the inward annihilation (<i>fanā-yi bāṭin</i> - فنای باطن). The outward fanā is the obliteration of actions (<i>fanā-yi af'āl</i> - فنای افعال), which results from the manifestation (<i>tajallī</i>) of divine acts (<i>af'āl-i ilāhī</i> - افعال الهی). The possessor of this fanā becomes so submerged in the ocean of divine acts that he perceives neither himself nor any other created being as an agent of action, will, or choice. He affirms nothing but the act (<i>fi'l</i> - فعل), will (<i>irāda</i> - اراد), and choice (<i>ikhtiyār</i> - اختیار) of God Most High. He becomes so utterly dispossessed of his own volition that he exercises no will in any matter, nor does he engage in any undertaking. Instead, he experiences pure delight in witnessing the sheer divine act, untainted by the act of any other.</p> <p>Some wayfarers (<i>sālikān</i> - سالکان) have remained in this state to such an extent that they have neither eaten nor drunk, until God Most High appointed someone to tend to their needs, providing them with food, drink, and other necessities.</p>
<p>ترجمه جیمینای (ب)</p>	
<p>Here's an English translation of the provided Persian text, along with explanations to enhance understanding:</p> <p>Regarding Annihilation (Fana) and Subsistence (Baqa) "Fana" (annihilation) signifies the culmination of the journey <i>towards</i> God (Sair ilallah), while "Baqa" (subsistence) represents the beginning of the journey <i>in</i> God (Sair fillah). The journey towards God reaches its end when one decisively traverses the desert of existence with the foot of sincerity. The journey in God is realized when, after absolute annihilation, the servant is bestowed with a purified existence and essence, free from the contamination of contingency. Through this, they ascend in the world of attribution with divine attributes and acquire divine character traits.</p> <p>The differing opinions of the masters regarding the definitions of Fana and Baqa stem from the differing capacities of the questioners. Each person was given an answer according to their understanding and what was appropriate for them. Because of its profound nature, absolute Fana and Baqa were rarely explicitly defined.</p> <p>Some have said that what is meant by Fana is the annihilation of oppositions (to God's will), and by Baqa, the subsistence of agreements (with God's will). This meaning is a necessary consequence of sincere repentance (Tawba-e Nasuh). Others have said that Fana is the removal of worldly pleasures, as a great one said, "I don't care whether I see a woman or a wall," and Baqa</p>	<p>Absolutely! Here's the translation of the extract from Misbah Al-Hidaya, aiming for accuracy, formality, and preservation of literary devices:</p> <p>On Fana (Annihilation) and Baqa (Subsistence) <i>Fana</i> (Annihilation) is the ultimate stage of the journey <i>ilallah</i> (to God), and <i>baqa</i> (subsistence) is the beginning of the journey <i>fillah</i> (in God). For the journey <i>ilallah</i> reaches its end when the desert of existence is traversed with the foot of sincerity in one single stride. And the journey <i>fillah</i> is realized when, after absolute annihilation, the servant is granted a purified existence and essence free from the taint of contingency, so that by it, in the world of ascription with divine attributes and assimilation with lordly morals, he ascends.</p> <p>The variance in the sayings of the <i>mashayikh</i> (spiritual masters) in the definition of <i>fana</i> and <i>baqa</i> is due to the variance in the sayings of the seekers. To each person, according to his understanding and fitness, an answer has been given. And about absolute <i>fana</i> and <i>baqa</i>, due to their exaltedness, less expression has been made.</p> <p>Some have said that what is meant by <i>fana</i> is the annihilation of oppositions, and by <i>baqa</i>, the subsistence of conformities. And this meaning is one of the requisites of the station of sincere repentance (<i>tawba-yi nasuh</i>).</p> <p>And some have said <i>fana</i> is the vanishing of</p>

is the subsistence of desire for the afterlife. This meaning is necessary for the state of asceticism (Zuhd).

Some have said that Fana is the absolute removal of both worldly and otherworldly pleasures, and Baqa is the subsistence of desire for God Almighty, as Abu Sa'id Kharraz said, "The sign of one who claims annihilation is the disappearance of their share in this world and the hereafter, except for what is from God Almighty." This meaning is necessary for the sincerity of inherent love (for God).

Some have said that Fana is the removal of reprehensible qualities, and Baqa is the subsistence of beautiful qualities. This meaning is one of the requirements of self-purification (Tazkiya) and adornment (Tahlia). Some have said that Fana is absence from things (other than God), and Baqa is presence with God. This meaning is the result of ecstatic states (Sukr).

Shaykh al-Islam (may God have mercy on him) said, "Absolute Fana is what overwhelms the servant from the command of God Almighty, so that the being of God prevails over the being of the servant." This is the true meaning of absolute Fana, and other classifications are Fana in some aspect.

Fana is of two types: outward Fana and inward Fana. Outward Fana is the annihilation of actions. This is the result of the manifestation (Tajalli) of divine actions. The possessor of this Fana becomes so immersed in the sea of divine actions that they see and affirm no action, will, or choice for themselves or any created being except the action, will, and choice of God Almighty. They become so deprived of their own choice that no choice of action remains for them, and they do not engage in any activity. They find pleasure in observing the pure divine action, without any admixture of the action of others.

Some seekers have remained in this state, neither eating nor drinking, until God Almighty appointed someone to attend to their needs, such as providing food, drink, and other necessities.

Key Concepts Explained:

- **Sair ilallah (Journey towards God):** The spiritual path of striving to draw closer to God through various practices and purification.

- **Sair fillah (Journey in God):** The state of being absorbed in God's presence after annihilation of the self.

- **Tajalli (Manifestation):** The unveiling or disclosure of divine attributes or actions.

- **Sukr (Ecstasy):** A state of spiritual intoxication or overwhelming love for God.

- **Tazkiya (Purification):** The process of cleansing the soul from negative traits.

- **Tahlia (Adornment):** The process of adorning the soul with positive qualities.

This translation provides a comprehensive understanding of the text's core concepts within the Sufi tradition. The explanations of key terms help to clarify the nuances of Fana and Baqa.

worldly portions, as a great one has said, "I care not whether I see a woman or a wall," and *baqa* is the subsistence of desire for the hereafter. And this meaning is necessary for the station of *zuhd* (abstinence).

And some have said *fana* is the vanishing of worldly and otherworldly portions absolutely, and *baqa* is the subsistence of desire for the exalted Truth, as Abu Sa'id Kharraz has said, "The sign of one who claims *fana* is the departure of his portion from this world and the hereafter, except from God Almighty." And this meaning is necessary for the sincerity of essential love.

And some have said *fana* is the vanishing of vile attributes, and *baqa* is the subsistence of beautiful attributes. And this meaning is from the requirements of *tazkiya* (purification) and *tahlia* (adornment) of the self.

And some have said *fana* is absence from things, and *baqa* is presence with God. And this meaning is the result of the intoxication of the state (*sukr-i hal*).

And Shaykh al-Islam (may God have mercy on him) has said, "Absolute *fana* is that which overcomes the servant from the command of the Truth, glory be to Him and exalted be He, so that the being of the Truth, glory be to Him, overcomes the being of the servant." And the reality of absolute *fana* is this, and other kinds are each *fana* in a way.

And *fana* is of two kinds: *fana-yi zahir* (outward annihilation) and *fana-yi batin* (inward annihilation). *Fana-yi zahir* is the annihilation of actions, and this is the result of the *tajalli* (manifestation) of divine actions. And the possessor of this *fana* becomes so immersed in the sea of divine actions that he sees and affirms neither himself nor anyone else among the created as having any action, will, or choice, except the action, will, and choice of God Almighty. And he becomes so deprived of choice that by himself no choice of any action remains, and he does not engage in any matter, and he finds pleasure in observing the mere divine action without any admixture of the action of another. And some of the travelers on this path have remained in this station, neither eating nor drinking, until God Almighty has appointed someone for them to attend to their needs of feeding, giving drink, and other such.